BISERICA CATOLICĂ ŞI LECTURA BIBLIEI ÎN LIMBILE POPULARE, ÎNAINTE ŞI DUPĂ TRENT

WIM FRANÇOIS
KU Leuven
wim.francois@theo.kuleuven.be

Rezumat: Articolul începe cu o descriere generală asupra variatelor şi adesea divergentelor tradiţii locale care existau în biserica de limbă latină din epoca medievală târzie în legătură cu lectura Bibliei în limbile populare. În partea a doua, articolul tratează problema lecturii Bibliei în limbile naţionale la Conciliul de la Trent din timpul celei de-a patra sesiuni din primăvara anului 1546, care s-a sfârşit nedecis, confirmând *de facto* tradiţiile locale. În partea a treia, se acordă atenţie poziţiei stricte luate de autorităţile de la Roma în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aşa cum a fost exprimată în versiunile succesive ale Indicelui de la Roma. Articolul se încheie cu unele consideraţii asupra Indicelui Clementin din 1596 şi asupra schimbărilor dramatice pe care le-a provocat pe harta zonelor interzise şi aprobate din Europa în ceea ce priveşte lectura Bibliei în limbile populare.
Cuvinte cheie: lectura Bibliei în limbile populare, Evul Mediu & perioada modernă timpurie, Conciliul de la Trent, Indicele cărţilor interzise.

Atitudinea Bisericii Catolice privind lectura Bibliei în limbile populare a fost subiectul multor neînţelegeri şi chiar prejudecăţi. S-a afirmat în dese rânduri că Biserica Catolică a manifestat reţinere, dacă nu chiar opoziţie, faţă de lectura Bibliei în limbile populare în mediul necleric. Acest lucru poate fi adevărat, de exemplu, în cazul autorităţilor de la Roma şi al consecinţei Contra-reformei pe care au realizat-o în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar trebuie să fie considerat o generalizare lipsită de distincţii clare şi intenţii critice când e apreciată întreaga istorie a Bisericii medievale târzii şi moderne timpurii. Această descriere necritică şi cumpănitoare a poziţiei catolice poate fi rezultatul a ceea ce eruditul Andrew G. Gow a numit „paradigma protestantă", în acord cu ce a fost în esenţă, dacă nu în totalitate, datorat reformei protestante prin care adevăraţilor credincioşi creştini le era garantat preţiosul drept al lecturii Bibliei în limba lor (vezi Gow 2005: pp. 161-191). Este ţelul acestui articol să contureze o imagine mai nuanţată a poziţiei catolice, începând cu o privire generală a variatelor şi adesea divergentelor tradiţii locale care existau în Europa medievală târzie privind lectura Bibliei în limbile populare. În partea a doua, vom analiza discuţia de la Conciliul din Trent despre lectura Bibliei în limbile populare din timpul celei de-a patra sesiuni din primăvara anului 1546, care s-a sfârşit fără o decizie şi a confirmat *de facto* tradiţiile locale. În secţiunea a treia, atenţia se va concentra asupra poziţiei chiar şi mai stricte adoptate de autorităţile

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

romane în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aşa cum a fost exprimată în versiunile succesive ale Indicelui de la Roma. Vom încheia cu o discuţie despre Indicele Clementin din 1596 şi schimbările dramatice pe care le-a provocat pe harta zonelor interzise şi aprobate ale Europei, în ceea ce priveşte lectura Bibliei în limbile naţionale.

TRADIŢIILE LOCALE PRIVIND LECTURA BIBLIEI ÎN LIMBILE POPULARE, ÎN AJUNUL CONCILIULUI DE LA TRENT

"One of the most persistent inaccuracies regarding the European late Middle Ages…is the notion that the Catholic Church had forbidden or banned the reading of the Bible in the vernacular."[1] Prezumţia persistă "both among the general public and even among scholars"[2], şi, într-o serie de articole recente, a fost puternic combătută de savantul canadian Andrew G. Gow (Gow 2009: p. 2)[3]. Adevărul este că nu exista, pur şi simplu, un plan de acţiune coordonat de la Roma privind lectura Bibliei în limbile naţionale – cu excepţia unei interdicţii oficiale – care să fi acţionat peste tot în Europa de Vest. Şi volumul *New Cambridge History of the Bible* privind Evul Mediu atestă multe copii conţinând (părţi) ale Bibliei, atât în manuscris cât şi în tipăritură, care au circulat şi au fost citite în multe regiuni din Europa de Vest, în limba naţională, în perioada medievală târzie. Trebuie, totuşi, să fie observat că, în comparaţie cu concepţia contemporană a Bibliei ca o colecţie bine închegată de cărţi canonice, în timpul Evului Mediu o înţelegere mai largă exista despre ce poate include noţiunea 'Biblie': pe lângă *pandects* sau Bibliile complete, ea se extinde la Bibliile istorice (Biblii conţinând doar cărţile istorice), Psaltirile, Evangheliile, cărţile conţinând Epistolele şi părţi din Evanghelie citite la vecernie etc. (Marsden şi Matter 2012). Ce-i drept, în marea majoritate a regiunilor, practica lecturii Bibliei în mediul neclericilor poate fi pusă sub semnul întrebării, dar, doar în acele zone unde Biserica avea de înfruntat disidenţa religioasă a populaţiei, autorităţile eclesiastice şi civile au luat o poziţie strictă privind lectura Bibliei în limbile populare. În toate locurile, motivul a fost că lectura liberă a Bibliei şi interpretarea personală a conţinutului său va conduce inevitabil la erori şi chiar erezii.

Cel mai evident exemplu este Anglia, unde texte biblice în limba naţională au circulat la sfârşitul Evului Mediu târziu, de obicei, dar nu întotdeauna, ca parafrazări ale unor părţi din Biblie, fără însă ca aceasta să ducă la măsuri prohibitorii (Marsden 2012: pp. 217-238)[4]. Totuşi, când John Wycliffe şi urmaşii săi, Lollards, s-au angajat începând cu anii 1370, într-un proiect de traducere a textelor propriu-zise integrale

[1] „Una dintre cele mai curente erori despre perioada târzie a Evului Mediu european… este aceea că Biserica Catolică a dezaprobat sau a interzis lectura Bibliei în limbile populare."

[2] „atât pentru publicul larg cât şi chiar pentru specialişti"

[3] Pe lângă articolul citat mai sus *Challenging the Protestant Paradigm*, de acelaşi autor, vezi şi Corbellini 2012: pp. 15-39.

[4] Vezi şi sinteza despre textele biblice în limba engleză, scrisă din punctul de vedere al protestanţilor de tip Tyndalian: Daniell 2003.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

ale Bibliei, cu scopul de a le face accesibile unui număr mare de cititori, promovând în acelaşi timp idei despre autosuficienţa Scripturilor, pe lângă alte idei eretice, autorităţile eclesiastice au luat măsuri.[5] După Sinodul de la Oxford din 1407-1409, convocat de arhiepiscopul Thomas Arundel, au apărut aşa-numitele Constituţii de la Oxford, interzicând orice nouă traducere a Bibliei în engleză sau în orice altă limbă populară fără aprobarea dinainte a episcopului local şi a consiliului provinciei.[6] Încă se discută în ce măsură această interdicţie a fost în mod efectiv aplicată, în special datorită numărului mare de manuscrise – circa 250 – conţinând texte de Wycliffe sau Biblii Lollard care au supravieţuit, după cum se ştie, şi sunt păstrate în biblioteci şi arhive.[7] A fost, în orice caz, demonstrat că schimbări ale cuprinsului Bibliilor, precum înlăturarea materialului paratextual al lui Wycliffe (în mod special, *Marele prolog* şi explicaţiile marginale), adăugarea fragmentelor pentru vecernie din Vechiului Testament în manuscrisele Noului Testament, precum şi un sumar care să faciliteze regăsirea textelor liturgice, au făcut, de asemenea, copiile acceptabile unui public tradiţional, atât clerical, cât şi neclerical[8]. Totuşi, timp de aproape 30 de ani, începând cu 1409, *in principle*, simpla achiziţionare a textelor biblice în limba engleză de către simpli enoriaşi putea să ducă la o acuzaţie de erezie. Interdicţia publicării Bibliilor în limbile populare a avut ca rezultat oprirea imprimării ediţiilor în Anglia, afectând chiar industria tuturor tipăriturilor din ţară, în timp ce, în alte ţări europene, apariţia textelor biblice crea un adevărat reviriment.[9] Această situaţie este exemplificată de primul Nou Testament protestant, scris în limba engleză, editat de William Tyndale, prima dată publicat în 1526 în Worms şi apoi retipărit în Antwerp, dar care a fost, la puţin timp, interzis de autorităţile engleze.[10] Aceasta va continua până în 1538, când regele Henry VIII, rupându-se de Biserica de la Roma, fără a deveni însă un protestant în adevăratul sens al cuvântului, va permite ca o Biblie în limba engleză să fie tipărită (*Marea Biblie* din 1539, care a fost o revizie a aşa-numitei Biblii a lui Matei a lui Myles Coverdale). Ţinând cont de importanţa istoriografiei anglo-saxone, situaţia particulară din Anglia a fost nu numai o dată extrapolată la întreaga creştinătate de vest şi a contribuit la răspândirea ideii, prost înţelese, că Biserica Catolică din epoca medievală târzie a interzis lectura de către enoriaşi a Bibliei în limbile lor (Cf. Gow 2009: p. 21).

În partea de sud a ceea ce astăzi constituie teritoriul francez (Sneddon 2012: pp. 251-267; Nobel 2011: pp. 207-223; şi Bogaert 1991: pp. 13-46), texte biblice în

[5] Despre John Wycliffe şi aşa-numitele Biblii Lollard, vezi lucrările lui Anne Hudson, în mod special: Hudson 1988: pp. 228-277, mai ales pp. 228-247, şi Dove 2007.

[6] Pentru o discuţie despre *censura*, vezi, de exemplu, Hudson 1985: pp. 67-84 şi 147-148; Watson 1995: pp. 822-864; Gosh 2002: pp. 86-111.

[7] Vezi, în mod special, Dove 2007: pp. 46-58; de asemenea, Hudson 1988: pp. 232-234.

[8] Vezi, printre alţii, studiul recent al lui Poleg 2013: pp. 71-91.

[9] Cf. Gow 2009: p. 21.

[10] Despre William Tyndale şi traducerile sale biblice, vezi, de exemplu, Daniell 1994: pp. 108-111, 142-145, şi 169; Daniell 2003: pp. 140-159. O scurtă sinteză poate fi găsit în Daniell 2000: pp. 39-50; Latré 2002: pp. 11-24.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

limba occitană au circulat atât în mediul ortodox cât şi eterodox, adică la valdesieni şi cathari, aşa cum o arată manuscrisele existente. Măsurile luate împotriva valdesienilor (de asemenea, numiţi the Poor of Lyons), şi mai ales împotriva catharilor şi albigenzilor, au inclus, la fel, câteva serioase rezerve privind lectura textelor biblice în limbile populare. Acesta a fost, de exemplu, cazul declaraţiilor la concilliul regional din Toulouse din 1229 şi 1246 (Mansi 23/1779: col. 197 şi 724). Dacă producţia textelor biblice în limbile populare a fost încetinită de astfel de măsuri, a fost totuşi reluată în secolul al XIV-lea, când „normalitatea catolică" a fost „în întregime reasumată" (Sneddon 2012: p. 263).

Valdesienii puteau fi găsiţi cu precădere în regiunile de nord, în special în zonele în care se vorbea franceză şi germană. Când Episcopul Bertram din Metz s-a plâns Papei Innocent III privind activitatea grupurilor eretice din dieceza sa, care se adunau, discutau şi propovăduiau pe baza traducerilor în franceză ale Bibliei, Papa a replicat, între alte documente, şi printr-o acum renumită scrisoare intitulată *Cum ex iniuncto* (1199). Papa nu a denunţat lectura Bibliei ca atare, dar şi-a exprimat dezaprobarea faţă de adunările religioase secrete, în care Biblia era în mod liber discutată, precum şi faţă de obiceiul oficierii la altar fără o aprobare eclesiastică explicită. Scrisoarea *Cum ex iniuncto* a lui Innocent III a fost inclusă printre Decretele lui Gregorius IX din 1224 şi, astfel, a devenit o parte a legii canonice a Bisericii Apusene.[11] Adversarii lecturii Bibliei în limbile populare au invocat nu o dată *Cum ex iniuncto* ca o interdicţie (papală) asupra citirii textului biblic, valabilă pentru întrega Biserică Apuseană, cu toate că aceasta nu a fost niciodată intenţia iniţială a Papei, aşa cum apărătorii traducerii Bibliei în limbile populare nu au ezitat să sublinieze.[12] Oricare ar fi situaţia: în mijlocul Franţei, în nordul Loarei, manuscrisele conţinând (părţi din) Biblie au fost produse în cantităţi mari, precum *Old French Bible* sau *Bible (française) du XIIIe siècle* (cca 1220-60) – "the first complete vernacular Bible translation in Western Europe"[13] (Sneddon 2012: p. 256) – *Bible Historiale* (1291-95),[14] pe lângă alte lucrări legate de liturghie, precum Psaltirile în limbile populare şi cărţi conţinând Evangheliile şi Epistolele citite la vecernie. O serie de texte din *Old French Bible*, la fel ca *Bible Historiale* a lui Des Moulin au dus, în prima decadă a secolului al XIV-lea, la crearea *Bible Historiale complétée*, care a fost cel mai important text biblic francez al Evului Mediu târziu şi a circulat în multe variante manuscrise. Un studiu aprofundat al manuscriselor originale a arătat că aceste cărţi biblice erau, de fapt, folosite şi citite de enoriaşi din toate straturile sociale, şi chiar că nu erau inaccesibile celor din clasa de mijloc şi cea de jos, din aşezările urbane.[15] O versiune a *Bible Historiale complétée*, revizuită de Jean de Rély, confesorul regelui, a fost prima

[11] Vezi, în acest sens: Friedberg 1881; col. 784-787.
[12] Pentru o discuţie asupra textului, vezi Boyle 1985: pp. 97-107.
[13] „prima traducere integrală a Bibliei în Europa de Vest".
[14] Termenul *Bible Historiale* sau *History Bible* poate fi înşelător, de vreme ce toate manuscrisele traducerilor lui Des Moulins conţin şi (părţi din) cărţile profetice.
[15] Vezi în special Hoogvliet 2013: pp. 237-272, mai ales pp. 250-271.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

dată publicată, cu aproximaţie în anii 1496-1499, având în jur de zece republicări înainte de începutul perioadei reformate, pe lângă două ediţii din Noul Testament conţinând textul Bibliei mai sus-numite. Tot în aceeaşi perioadă, paisprezece ediţii au fost publicate din *Bible abrégée*, o Biblie Istorică prescutată, prima în 1473-1474 (Chambers 1983; Delaveau şi Hillard 2002; vezi şi Hillard 1999: pp. 68-82, mai ales pp. 74-82.). Mai mult, câteva cărţi au fost publicate conţinând Evangheliile şi Epistolele citite la vecernie, acompaniate de predici şi expuneri, care reproduceau texte din Evul Mediu târziu. (mai ales cele ale lui Pierre Desrey).

Totuşi, nu trebuie să se piardă din vedere că, printre membrii puternicei Facultăţi de teologie din Paris, opoziţia faţă de lectura de către neclerici a Bibliei în limbile populare era în creştere. Confruntată cu erezia, cu rădăcini tot în Biblie, a lui Wycliffe, şi după cea a lui Jan Hus, Jean Gerson, cancelarul Facultăţii din Paris şi unul din cei mai influenţi teologi ai timpului, a rugat insistent Părinţii Conciliului din Constance de la 1417 să promulge o interdicţie a lecturii Bibliei care să fie valabilă în tot imperiul. El şi-a reiterat avertismentul privind mişcările sectante precum the Poor of Lyons („săracii din Lyon") şi begarzii. Aplecarea celor din urmă pentru literatura religioasă în limba populară a dus la eticheta de necanonicitate atribuită textelor biblice în franceză.[16] Conciliul din Constance nu a promulgat o asemenea interdicţie, dar punctul de vedere al lui Gerson a fost preluat de către colegii săi de la Facultatea de Teologie din Paris, care, când Jacques Lefèvre d'Étaples a publicat în 1523 noua sa traducere franceză a Noului Testament, l-au sancţionat cu o condamnare oficială, mai întâi în august 1525 şi apoi în februarie 1526 (François 2009a: pp. 111-139, mai ales pp. 126-127)[17]. În câteva documente provenind din mediul teologic parizian, o asemenea interdicţie era justificată dacă ne referim la the Poor of Lyons („săracii din Lyon"), beghinele şi begarzii, precum şi la „boemii" sau la poziţia pe care conducătorul istoric al teologilor Jean Gerson a luat-o împotriva lor. În ceea ce-l priveşte, *Parlement de Paris* a confirmat oficial măsurile prohibitorii ale Facultăţii.[18] *Bible Historiale complétée* şi *Bible abrégée*, mai sus menţionate, au fost, totuşi, neafectate de condamnarea de la Paris a „noilor" traduceri şi au continuat să fie tipărite: până în 1545-1546, prima a cunoscut douăzeci de ediţii adiţionale

[16] Vezi în special Gerson 1973: pp. 57-58. Este posibil ca, drept rezultat al confruntării din Constance cu erezia pornind de la textul biblic, a adepţilor lui Wycliffite şi ai lui Hus, Gerson să fi devenit mult mai drastic privind traducerea Bibliei. Afirmaţiile sale dinainte erau mult mai nuanţate. Vezi Posthumus Meyjes 1999: pp. 335-339; Bogaert 1991: pp. 42-43. Vezi şi Hoogvliet 2013: pp. 257-258.

[17] Vezi acolo pentru informaţii suplimentare.

[18] Vezi, de ex., în scrisoarea reprezentantului Facultăţii, Noel Beda, către Desiderius Erasmus, din 21 mai 1525, ed. Percy Stafford Allen *et al.* (Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, 6), Oxford, Claredon, 1906, nr. 1579, pp. 85 l. 147 – 86 l. 171, şi din pledoaria avocatului Facultăţii, Jean Bochard, împotriva episcopului de orientare reformată din Meaux, Guillaume Briçonnet, din 29 august 1525 (Caesar Egassius Bulaeus, *Historia Universitatis Parisiensis*… vol. 6, Paris: Pierre de Bresche … et Jacob de Laize-de-Bresche…, 1673, p. 182).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

tipărite, a doua şapte ediţii (Hoogvliet 2013: p. 264). Trebuie, totuşi, să admitem că cultura franceză a lecturii Bibliei nu a primit un impuls din afară din partea mişcării umaniste, aşa cum a fost cazul în alte părţi din Europa, şi că a fost chiar vulnerabilă la încercările de suprimare: nu au mai fost tipărite noi traduceri în franceză ale Bibliei până în 1565.[19] A fost posibil să fie publicate traducerile biblice franceze ale lui Lefèvre, dar acestea erau aflate în afara sferei de interes a teologilor parizieni şi în afara zonei imediate de lectură a cititorilor francezi interesaţi. Versiunile Lefèvre au fost publicate mai ales în Antwerp, în Ţările de Jos (ceea ce a făcut soarta lor, într-o anumită măsură, comparabilă cu cea a ediţiilor engleze Tyndale): Noul Testament a fost publicat începând cu 1525, Vechiul Testament în 1528, iar Biblia completă începând cu 1530. Totuşi, spre deosebire de ediţiile Tyndale, ediţiile Lefèvre au avut consimţământul Facultăţii de Teologie din Louvain, care, astfel, le-a aprobat explicit, în timp ce colegii lor din Paris promulgau o condamnare.[20] Aceasta este o nouă indicaţie că, în ajunul evenimentului de la Trent, nu existau poziţii univoce ale catolicilor în legătură cu lectura Bibliilor în limbile populare, ci doar diverse atitudini diferenţiate geografic şi cultural. Pe lângă ediţia biblică a lui Lefèvre, pledoaria lui Erasmus pentru o Biblie tradusă în limba poporului a fost, de asemenea, afectată de o condamnare făcută publică în 1527 de către teologii din Paris şi publicată în 1531 (François 2005: pp. 357-405). Această declaraţie trebuie considerată un reper pentru poziţia Bisericii catolice despre lectura Bibliei în limbile populare, de vreme ce a fost, în mod repetat, citată ca o referinţă de către oponenţii unor asemenea lecturi în anii ce vin.

O imagine încă şi mai ambiguă poate fi observată în Spania şi Catalonia (vezi Avenoza 2012: pp. 288-306; vezi şi Fernández López 2003; Reinhardt 1976). Studiind contextul multicultural al Spaniei medievale târzii, Gemma Avenoza, autorul articolului *New Cambridge History of the Bible*, devine foarte precis când e vorba de posibilităţile lecturii Bibliei în culturile specificate: "… Hispanic peoples of diverse languages and nations read, handled, adapted and translated the Bible: Christians, Jews, Albigenses, Waldensians or other sects…."[21] (Avenoza 2012: p. 288). Datorită prezenţei evreilor în Castilia, o serie largă de texte biblice, adică Vechiul Testament, au fost traduse din ebraica masoretică, pentru a fi folosite atât de cititorii catolici –adesea nobili – cât şi de membri ai comunităţii evreieşti. Alte texte biblice au fost traduse din Vulgata latină, precum cele cerute de regele Alfonso X „Învăţatul" pentru a fi utilizate în lucrarea sa *General estoria* (cca 1270-84), un fel de istorie a lumii, şi în binecunoscuta *Alba Bible* (cca 1430). Precum în alte zone culturale ale Europei, Psaltirea şi cărţile conţinând Epistolele şi Evangheliile citite la

[19] Când René Benoist a publicat versiunea catolică, „vulgarizată" a Bibliei de la Geneva din 1566, a fost penalizat cu o condamnare de către teologii din Paris.

[20] De asemenea important pentru studiul traducerii lui Lefèvre, este: Laune 1895: pp. 56-72. Vezi şi: Bedouelle 1976: pp. 112-120; Bogaert şi Gilmont 1991: pp. 47-106, mai ales pp. 54-55.

[21] „Hispanicii de diverse limbi şi naţionalităţi citesc, mânuiesc, adaptează şi traduc Biblia: creştini, evrei, albigenzi, valdesieni şi alte secte".

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

vecernie, au fost printre cele mai traduse texte biblice în castiliană. Astfel de exemple sunt manuscrisele fragmentare, scrise de mână *Evangelios y Epístolas* de Martín de Lucena (1450) sau *Las Epístolas y Evangelios* de Gonzalo García de Santa María, publicate în 1484-1485, şi prima ediţie tipărită a unui text biblic în castiliană.

Cât priveşte Bibliile catalane, puţine manuscrise au fost conservate: demn de remarcat este textul *Bibliei din secolul al XV-lea* care îşi are originea în Mănăstirea carthusiană *Portacoeli* din Valencia şi a fost – în mod incorect (Avenoza 2012: pp. 298) – atribuit lui Bonifacio Ferrer. A constituit baza primei Biblii tipărite, *Biblia de la Valencia* din 1478, precum şi a unei ediţii separate conţinând Psalmii, cca 1480 (Barcelona). Nicio copie completă din *Biblia de la Valencia* ori chiar din *Las Epístolas y Evanghelios* de Gonzalo García de Santa María nu există: aceasta ne înfăţişează un alt aspect al problemei receptării Bibliei în spaniolă, anume acela al reprimării dure şi chiar al distrugerii copiilor Bibliei (Avenoza 2012: pp. 293-305; Fernández López 2003: pp. 27-44; vezi şi Fernández 2005: pp. 45-68, mai ales p. 50).

În nordul Aragonului, măsuri împotriva lecturii Bibliei traduse au fost promulgate în 1223 de sinodul din Tarragona; aceasta a fost o parte a unei reacţii mai largi împotriva valdesienilor, catharilor şi albigenzilor, care au fost, de asemenea, activi în regiune, ceea ce era asemănător cu situaţia din Occitania mai sus menţionată, din sudul Franţei. (Mansi 23/-1779: col. 329). Vizând mişcarea beghinelor, alt sinod din Tarragona a făcut publică în 1317 o interdicţie pentru posesia cărţilor traduse (*Sacrorum Conciliorum* 1782: col. 628-629; vezi şi Fernández López 2003: pp. 89-96). Totuşi, mai important este al doilea val al opoziţiei, când Inchiziţia spaniolă a relaxat restricţiile împotriva Bibliilor traduse pe care le avea de cincisprezece secole. Această represiune a făcut parte din reacţia împotriva evreilor rămaşi în Spania, sau împotriva *conversos*, evrei care s-au convertit la catolicism, dar a căror loialitate faţă de credinţă putea fi pusă la îndoială. Interdicţiile intenţionau să prevină pe evrei şi pe *conversos* de la continuarea clandestină a credinţei lor, de la interpretarea Scripturilor conform tradiţiilor evreieşti mai vechi şi, astfel, de la iniţierea copiilor lor în legea mozaică. Începând cu mijlocul secolului al XV-lea, au fost menţionate multe arderi ale copiilor Bibliei, atât în Catalonia, cât şi în Castilia. Aceste acţiuni au culminat cu o interzicere dură a Bibliilor traduse, publicată, în mod evident, de Inchiziţie în 1492 cu acordul aşa-numiţilor regi catolici: Ferdinand şi Isabella. Asemenea măsuri luate de Inchiziţie pot explica raritatea copiilor existente ale unei Biblii complete, atât în manuscris, cât şi în tipăritură (Avenoza 2012: pp. 289-290; Fernández López 2003: pp. 96-111).

Alte ediţii au fost publicate cu acordul explicit, în mod particular, al regilor catolici ca să promoveze versiuni liturgice în conformitate strictă cu dogma. Acesta a fost, într-un mod cu totul ieşit din comun, cazul scrisorilor *Epístolas y Evanghelios* de Ambrosio de Montesinos, care au constituit, de fapt, o revizie a acelora scrise de Gonzalo García de Santa María, publicate prima dată în 1512 şi trecând prin câteva retipăriri, printre alte locuri în Antwerp (Fernández López 2003: pp. 45-46). Aceeaşi politică a Bibliilor a fost menţinută de Inchiziţia spaniolă şi sub conducerea lui Charles V şi a administraţiei sale, când a venit să ia măsuri împotriva

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

protestantismului în expansiune în Spania (Fernández López 2003: pp. 112-116). În acest context, Francesco de Enzinas a publicat prima sa versiune „protestant-umanistă" a Noului Testament, în 1543, în afara Spaniei, la ….Antwerp.[22]

O imagine destul de diferită apare dacă luăm în considerare situaţia din Germania (Gow 2012: pp. 198-216; Flood 1999: pp. 144-165; vezi şi Gow 2009). Construind pe un manuscris tradiţii de secole, textul Bibliei germane a devenit bun pentru tipar, aşa încât între 1466 şi 1522, adică înainte de Reformă, aproape şaptezeci de ediţii ale acestei cărţi au fost tipărite. Optsprezece din ele erau *pandects* sau Biblii complete, prima fiind *Mentellin Bible* din 1446. Într-adevăr, erau eforturi de a preveni căderea Bibliei traduse în mâinile oamenilor[23] needucaţi – nemaivorbind de eretici –, precum interdicţia imperială a lui Charles IV, din 1369, care le viza pe beghine, sau precum încercările arhiepiscopului Berthold de a opri tipărirea lucrărilor religioase în limbile populare, şi în mod special, pe cea a Bibliilor, în Mainz, în 1486, pentru a menţiona doar cea mai cunoscută acţiune a sa. Dar niciuna dintre acestea nu a putut să ştirbească, în mod efectiv, interesul pentru versiunile traduse ale Scripturilor în Germania printre clerici, nobili şi orăşeni învăţaţi. Când Martin Luther a publicat prima ediţie a Noului Testament, în 1522, şi Biblia sa completă în 1534, el se putea sprijini pe interesul puternic al acelui secol pentru lectura Bibliei traduse în Germania. Trebuie chiar să se admită că versiunile sale, mai ales cea a Noului Testament, conservă reminiscenţe ale mai vechii tradiţii de traducere (deşi istoriografia protestantă a subliniat noutatea şi superioritatea traducerilor lui Luther). Confruntată cu noua traducere a lui Luther, Biserica Catolică din Germania nu a reacţionat impunând o strictă interdicţie asupra ediţiilor Bibliilor în limbile populare, dar, punând Bibliile „bune" în mâinile oamenilor, adică Bibliile unde pasajele sensibile, din punct de vedere confesional, din Biblia lui Luther au fost corectate pe baza Vulgatei. Cele mai cunoscute dintre aceste „Korrekturbibeln" catolice sunt Noul Testament al lui Jerome Emser (1527), Biblia lui John Dietenberger (1534) şi John Eck (1537).

O situaţie similară era în Ţările de Jos. Câteva părţi din Biblie, precum Cărţile istorice, Psaltirile, traduceri ale Noului Testament, cântările din Evanghelii, dar şi cărţile conţinând lecturile pentru vecernie din Epistole şi Evanghelii erau răspândite la sfârşitul Evului Mediu (vezi Den Hollander, Kwakkel şi Scheepsma 2007). Cele mai cunoscute sunt *Biblia Herne* (realizate între 1359-1384), numită după mănăstirea carthusiană de la Herne (lângă Brussels), *Traducerea nord-daneză a Noului Testament* numită, de asemenea, *Noul Testament de la Devotio Moderna* (cca 1387-1399), precum şi *Psaltirea de la Devotio Moderna* (cca 1415). *Devotio Moderna* sau Pietatea Modernă a fost o mişcare spirituală olandeză cu caracter de reformă care îşi are originea în aceeaşi perioadă precum cele ale lui Wycliffe şi Hus, dar care, spre deosebire de cea din

[22] Pentru mai multe detalii despre Noul Testament al lui Enzinas, vezi Agten 2013: pp. 218-241; Christman 2012: pp. 197–218; Nelson 1999: pp. 94–116.

[23] Un sinod ţinut la Trier în 1231 nota că un grup eretic a apelat la traducerile biblice în germană; în mod evident, se referă la valdesieni. (Mansi 23/1779: col. 241).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

urmă, s-a manifestat doar în interiorul spaţiului bisericesc. Originea şi, mai mult, răspândirea textului biblic tradus în Ţările de Jos, datorează mult impulsului dat de mişcarea spirituală reformatoare menţionată. Părţi din aceste texte biblice au fost în cele din urmă tipărite, începând cu *Biblia Delft* (1477), care era, de fapt, o versiune a Vechiului Testament, fără Psalmi, având la bază textul *Bibliei Herne*. Ediţia a fost, în scurt timp, urmată, în oraşe precum Gouda, Utrechte şi Delft, de tipărituri suplimentare ale Epistolelor şi Evangheliilor pentru vecernie, precum şi ale Psaltirii. Când primele ediţii, având la bază textul lui Erasmus şi/sau Luther, au apărut şi centrul activităţii tipografice s-a mutat repede la Antwerp (François 2009b: pp. 187-214; Den Hollander 1997; vezi şi De Bruin 1993), autorităţile din Ţările de Jos nu au reacţionat printr-o interdicţie generală a Bibliilor traduse. Au fost interzise doar acele ediţii biblice care conţineau prologuri, explicaţii marginale, rezumate la începutul capitolelor şi alte elemente „paratextuale" care puteau să influenţeze interpretarea cititorului într-o direcţie necanonică. Discuţia despre interpretarea Bibliei, în adunări semiclandestine sau „bisericuţe", a fost, de asemenea, interzisă.[24] Precum în Germania, autorităţile doreau să furnizeze populaţiei o traducere demnă de încredere, având la bază textul Vulgatei, şi lipsită de orice fel de glose interpretative. Acesta a fost, de exemplu, ţelul Bibliei daneze Vorsterman, numită după tiparniţa din Antwerp care a publicat această Biblie pentru prima dată în 1528, precum şi (mai sus menţionata) Biblie franceză a lui Lefèvre d'Étaples, tipărită de Martin Lempereur în 1530.

Cât priveşte Italia (Leonardi 2012: pp. 268-287; vezi şi Barbieri 1999: pp. 246-259), se poate concluziona că textele biblice în italiană au jucat, de asemenea, un rol destul de important în viaţa spirituală a oraşelor-cetăţi din epoca medievală târzie, mai ales în Toscana şi în regiunile de nord. Multe din aceste cetăţi feudale au făcut parte din confreriile care au înflorit în Forenţa sau Siena de la sfârşitul Evului Mediu, sau în alte oraşe bogate din Toscana (şi, mai departe, în alte părţi din nordul Italiei). Aici, de asemenea, autorităţile bisericeşti nu se opuneau în mod serios lecturii Bibliei în italiană de către neclerici (Corbellini 2012b: pp. 21-40). Având la bază o importantă tradiţie manuscrisă, şaisprezece ediţii tipărite ale Bibliei în italiană, traduse de călugărul benedictin camaldolez Nicolò Malerbi (prima ediţie în 1471), au fost publicate înainte de Reformă, iar altele unsprezece au urmat, până în 1567, când ultima Biblie catolică tradusă în Italia a apărut pe piaţă. Înainte de Reformă au fost tipărite două ediţii ale unui text, din perioada medievală târzie, din Noul Testament, şi două conţinând Psalmii.[25] Florentinul Antonio Brucioli, creştin de orientare reformată, a fost primul care a publicat Noul Testament (în 1530) şi o Biblie completă (în 1532), despre care se spunea că erau realizate după originalul grec şi ebraic. Dar aceasta nu a determinat autorităţile catolice ca, ulterior, să le interzică. Din contră, acelaşi mecanism care a fost observat cum funcţionează în

[24] Despre lectura Bibliei şi cenzura acesteia, vezi şi François 2004: pp. 198-247; Den Hollander 2003: pp. 6-10. Vezi şi: François 2006: pp. 69-96, mai ales pp. 79-89.

[25] Datele sunt din Barbieri 1991: pp. 185-272.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Germania şi în Ţările de Jos a apărut şi în Italia: doi dominicani de la mănăstirea San Marco din Florenţa au realizat o traducere catolică, de fapt o revizie a traducerii lui Brucioli, anume Fra Zaccaria din Florenţa, în 1536 (doar Noul Testament), şi Sante Marmochino, în 1538 (Biblia integrală).[26] Separat de Germania, Ţările de Jos şi Italia, o tradiţie similară, prin care Biblii sau părţi din ele au putut fi traduse pentru lectorii care nu înţeleg latină, a existat, de exemplu, în Polonia, regiunile cehe şi în Dalmaţia-Croaţia.

LECTURA BIBLIILOR ÎN LIMBILE POPULARE LA CONCILIUL DE LA TRENT, SESIUNEA A PATRA, 1546

Aceasta era situaţia în ajunul Conciliului din Trent. Problema traducerilor biblice în limbile populare a fost adusă în atenţia Părinţilor Conciliului în timpul întâlnirilor preliminare în vederea pregătirii celei de-a patra sesiuni din perioada Lent-ului în 1546, când Părinţii trebuiau să discute, printre alte probleme, aşa-numitele „abuzuri" privind utilizarea Scripturilor. Şi chiar dacă adversarii lecturii traducerilor biblice de către credincioşi s-au străduit să vadă această practică inclusă printre abuzurile menţionate, ei erau contrabalansaţi de un grup în favoarea lecturii de către neclerici. Adversarii erau conduşi de cardinalul spaniol Pedro Pacheco, arhiepiscop de Jaen, care era însoţit de sfătuitorul său în probleme teologice, franciscanul Alphonso de Castro. Cum mulţi dintre Părinţii Conciliului veneau din Spania şi câţiva din Franţa, se credea că balanţa va înclina spre punctul de vedere negativ. Câţiva Părinţi ai Conciliului din Italia, dar nicidecum toţi, au fost în favoarea lecturii Bibliei în limbile naţionale. Acest grup şi-a găsit un reprezentant de încredere în chiar cardinalul Cristoforo Madruzzo, episcop al principelui din Trent şi gazdă a Conciliului.[27] În cele ce urmează, principalele argumente avansate de un grup împotriva celuilalt vor fi analizate.

Când Alphonso de Castro a vorbit în adunarea unui comitet extraordinar care se întrunise pe 8 şi 9 martie 1546, ca să analizeze, în mod special, problema lecturii Bibliei de către neclerici, el îşi cunoştea trecutul. În 1534, în binecunoscuta sa carte intitulată *Adversus omnes haereses* (*Împotriva tuturor ereziilor*), el a dat pentru prima dată frâu liber judecăţii sale negative (Ediţia consultată: De Castro 1565: pp. 63-67). În timpul şederii sale la Trent, la începutul anului 1546, De Castro a re-editat această carte în Veneţia şi a prefaţat textul cu o dedicaţie către cardinalul Pacheco. Şi, cu toate că nu ni s-a păstrat conţinutul discursului lui De Castro la Conciliul de la Trent, ideile sale pot fi deduse din ceea ce a scris în cartea sa (Cavallera 1945: pp. 46-48; Lentner 1964: pp. 242-244). Este evident din scrisul său că, pentru De

[26] Vezi, printre alţii, Del Col 1987: pp. 165-188. Despre Brucioli, vezi şi Giacone 1999: pp. 260-287.

[27] Despre problema lecturii Bibliilor în limbile populare la Trent, vezi, printre alţii, Fernández López 2003: pp. 161-178; Coletti 1987: pp. 199-224; McNally 1966: pp. 204-227; Lentner 1964: pp. 237-264; Cavallera 1945: pp. 37-56. Pentru o ediţie cu documentele Conciliului, vezi CT.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Castro, lectura Bibliei în limbile populare a fost una din sursele ereziei. De Castro s-a grăbit să sublinieze că de vină nu este Biblia ca atare, ci interpretarea sa greşită care trebuie să fie condamnată ca sursă a ereziei. Iar el, în mod special, a indicat pe acei oameni care, fără educaţie şi fundament, s-au aventurat să comenteze Biblia şi s-au expus riscului interpretării cuvintelor biblice într-o formă eronată sau chiar eretică. În acest sens, el s-a referit la binecunoscutul pasaj biblic pe care adversarii lecturii Bibliei în limbile populare l-au invocat adesea spre a-şi susţine punctul de vedere, mai precis Mat. 7:6: "Give not that which is holy to dogs; neither cast ye your pearls before swine, lest perhaps they trample them under their feet, and turning upon you, they tear you" (Versiunea Douay-Rheims, de aici menţionată DRV).[28] De Castro nu a ezitat să interzică accesul la textul biblic al acelor oameni despre care se spune că trăiesc asemeni porcului, insinuând chiar că majoritatea oamenilor simpli aparţin acestei categorii. El a lăudat apoi iniţiativa regilor catolici, Ferdinand şi Isabella, care erau cunoscuţi pentru interzicerea traducerii şi lecturii Scripturilor în spaniolă (De Castro 1565: pp. 63r-64r.). Aşa cum a fost menţionat mai sus, realitatea în Spania a fost mai complexă decât atât: a fost, probabil, Inchiziţia cea care a promulgat, cu ajutorul regilor catolici, o asemenea interdicţie, adresându-se, în mod special, evreilor botezaţi care ar fi utilizat Biblii traduse ca să continue, în mod clandestin, practica propriului cult şi să-şi iniţieze copii în legea evreiască (Fernández López 2003: pp. 96-111).

Citirea şi interpretarea Bibliei trebuie să fie rezervată, după părerea lui De Castro, acelora care, pe lângă credinţă, stăpânesc şi cunoştinţele necesare pentru a pătrunde sensul Scripturilor. El protesta, astfel, în mod evident, faţă de Luther şi reformaţi care au susţinut că Scripturile, mai ales Noul Testament, erau clare şi inteligibile oricui. Ca un răspuns la argumentele reformaţilor, De Castro făcea referire la fragmentul tradiţional, 2 Petr. 3:16, unde stă scris că în epistolele lui Pavel sunt "certain things hard to be understood, which the unlearned and unstable wrest, as they do also the other scriptures, to their own destruction"[29] (DRV). De Castro a adăugat chiar că şi cei experimentaţi în ştiinţele sacre şi profane au avut dificultăţi uriaşe în explicarea Scripturilor, mai ales a acelor pasaje care, după toate aparenţele, se contrazic unele pe altele. Cu atât mai mult atunci citirea şi interpretarea Scripturilor este, după părerea lui De Castro, problematică pentru omul simplu şi, în mod special, pentru femei, care sunt, în opinia sa, atât de încrâncenate, încât este mai uşor să ordonezi o sută de bărbaţi decât o singură femeie (De Castro 1565: pp. 64r-65v).

[28] „Nu daţi cele sfinte câinilor, nici nu aruncaţi mărgăritarele voastre înaintea porcilor, ca nu cumva să le calce în picioare şi, întorcându-se, să vă sfâşie pe voi" (*Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 2008).

[29] „unele lucruri cu anevoie de înţeles, pe care cei neştiutori şi neîntăriţi le răstălmăcesc, ca şi pe celelalte Scripturi, spre a lor pierzare" (*Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 2008).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

După ce a intrat în această controversă cu ideile lui Luther şi cele ale reformaţilor, De Castro s-a adresat lui Erasmus în lucrarea *Împotriva tuturor ereziilor*. Umanistul Erasmus şi-a exprimat dorinţa ca Scripturile să fie traduse în toate limbile, aşa încât să fie citite şi de fermier, de fierar, de cioplitor în piatră şi chiar de femei. De Castro nu s-a reţinut să spună că Facultatea de Teologie din Paris l-a condamnat pe Erasmus din cauza intervenţiei sale emoţionale în favoarea lecturii textelor biblice traduse în limbile populare, o sancţiune pentru care De Castro şi-a exprimat adeziunea. În continuare, el a intrat în detaliile argumentului lui Erasmus, susţinut prin referire la Părinţi ai Bisericii, precum, între alţii, Ioan Gură de Aur şi Ieronim, cum că în vremurile acestora traducerile biblice în limba popoarelor erau în mod obişnuit acceptate şi răspândite. Totuşi, De Castro a argumentat că ceea ce era permis odată trebuie să fie considerat în epocile mai noi drept nociv, de vreme ce consecinţa nefericită a accesului nerestricţionat la textul biblic a fost că a condus o serie de oameni la erezii (De Castro 1565: pp. 65v-67r).

Susţinătorii lecturii Bibliilor traduse au găsit, aşa cum a fost menţionat, un reprezentant demn de atenţie în persoana cardinalului Cristoforo Madruzzo, care chiar a luat cuvântul de două ori la Conciliu, pentru a-i implora pe Părinţii Bisericii să nu includă lectura Bibliei în limbile populare printre abuzuri. Prima intervenţie a avut loc în cursul disputei cu cardinalul Pacheco în timpul adunării generale a Conciliului din 17 martie 1546. Cu această ocazie, Madruzzo s-a referit la apostolul Pavel care dorea ca Scripturile să nu fie niciodată îndepărtate de gura oamenilor (Rom. 10:8), precum şi la obiceiul german, cu care a devenit familiar datorită originii sale materne, prin care Părinţii obişnuiau să-i înveţe pe copii texte religioase în limba lor, precum *Tatăl nostru* sau *Crezul*, fără ca vreo erezie să fi apărut din această practică. Problemele din Biserica (germană), au fost, după cum argumentează Madruzzo, cauzate nu de oameni simpli, ci de experimentaţi cercetători în ebraică, greacă şi latină. De aceea, Madruzzo i-a implorat pe Părinţii Conciliului să nu includă traducerile biblice în limbile naţionale printre abuzuri.[30]

În acel moment cardinalul Pacheco a dat impresia temperării disputei şi a replicat că el însuşi nu mai face nicio afirmaţie oficială dacă practica pusă în discuţie a fost sau nu inclusă, de fapt, printre abuzuri, şi că el doar a cerut ca această chestiune să fie examinată după legile spaniole care interzic traducerile biblice în limba naţională. El chiar a adăugat că Papa Paul II a aprobat aceste măsuri – o afirmaţie foarte greu de dovedit (Fernández López 2003: pp. 102-103). La rândul său, Madruzzo a replicat neutru că Papa Paul şi ceilalţi papi poate au greşit în această privinţă – afirmaţie prin care el nu vrea, totuşi, să spună că ei chiar au greşit –, dar că sfatul Apostolului Pavel ca Evanghelia să nu fie niciodată îndepărtată de la gura noastră a fost oricum unul fără cusur.[31] Ceilalţi episcopi aproape că nu au

[30] *Herculis Severoli... commentarius* (CT, 1-II), pp. 37-38 şi *Massarelli Diarium* III (CT, 1-II), p. 514; *Acta. 14. Congregatio generalis* (CT, 5-III), pp. 30-31; vezi şi M. card. Cervinus către A. card. Farnesio, Trent, 17 martie 1546 (CT, 10), p. 421.

[31] *Herculis Severoli... commentarius* (CT, 1-II), p. 38; *Acta. 14. Congregatio generalis* (CT, 5-III), p. 31.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

intervenit în discuţie, dar au fost realmente impresionaţi de ciocnirea dintre cardinalii Madruzzo şi Pacheco, despre care se spunea că sunt prieteni şi aparţin amândoi, la Conciliu, „imperialului", adică partidei pro-Habsburgice.

În timpul adunării generale a Conciliului, pe data de 1 aprilie 1546, cardinalul Madruzzo a ţinut un discurs încă şi mai dur în favoarea lecturii Bibliei traduse.[32] Drept dovadă, el a citat câteva texte din Scripturi care puteau să susţină pledoaria sa pentru lectura Bibliei în limbile populare, precum 2 Tim. 3:16-17, unde apare scris că toată Scriptura a fost dată omului spre instruire, orientare, corectare şi educaţie în comportament. În lumina acestui text şi a altora, el şi-a exprimat frica pentru reacţia protestanţilor, care nu vor ezita să predice adepţilor că Părinţii Conciliului au furat Sfânta Scriptură din mâinile oamenilor. Bazându-se pe un motif larg răspândit, Madruzzo a investigat de ce oamenii simpli nu trebuie să aibă acces la lapte, adică Scripturile în limba vulgară, prin care ei ar putea fi hrăniţi şi crescuţi în Christos (1 Cor. 3:2 şi Evr. 5: 12-14). Altă chestiune presantă adusă în discuţie de cardinal a fost dacă Părinţii Conciliului ar merge atât de departe încât ar identifica neclericii cu câinii cărora nu trebuie să le dai ce este sfânt, sau cu porcii în faţa cărora mărgăritarele nu trebuie aruncate (Mat. 7:6). În opinia lui, ei trebuie mai degrabă să fie consideraţi copiii adoptaţi ai Celui de Sus, care sunt pe drumul lor spre Dumnezeu, pentru care Christos a ispăşit deja prin preţiosul dar al sângelui său.

După discutarea câtorva pasaje biblice care pot susţine argumentul său, cardinalul a utilizat câteva motive obişnuite care erau invocate ca să nege avantajele citirii Scripturilor pentru neclerici. În acest sens, el se referea la vechea erezie a grupării The Poor of Lyons – prin care sunt numiţi valdesienii – despre care se spunea că-şi trăgeau rădăcinile din Biblia populară. Dar, aşa cum a replicat Madruzzo, Arius, Novatus, Sabellius, Cerinthus, Novatian, Paul din Samosata, Photinus, Eunomius, şi întregul grup al vechilor eretici erau eruditi şi cunoscători în detaliu ai limbilor ebraică, greacă şi latină. De asemenea, în timpul său, Luther, Zwingli, Oecolampadius, Melanchthon, Bucer şi alţii aveau remarcabile competenţe în trei limbi. Ar trebui Bibliile ebraice, greceşti şi latine să fie interzise cu scopul de a tăia chiar din rădăcini ereziile? a întrebat Madruzzo audienţa. După opinia cardinalului, ceea ce a fost clar era că situaţia precară din Biserica Apuseană a timpului său era foarte asemănătoare cu cea din vechea creştinătate, unde erezia îşi avea rareori originea printre oamenii simpli şi printre cei care ştiau doar propria limbă, dar apărea mai degrabă printre cei care pretindeau că sunt învăţaţi.

De asemenea, Madruzzo a considerat că reeditarea vechilor catehisme ar fi foarte benefică pentru ca tinerii creştini să nu fie hrăniţi spiritual cu povestirile obscene ale poeţilor sau cu istorioarele prosteşti ale femeilor bătrâne, ci, precum în 2 Tim.3:15, prin intermediul mesajului evanghelic însuşi, ca şi cum ar fi un lapte uşor de digerat. Ideea, incluzând termenul „evangelis rudimentis", provine de la

[32] Cristoforo Madruzzo, *De vertendis libris sacris in linguam vulgarem* (CT, 12), pp. 528-530; în versiunea tradusă, vezi Tallon 2000: pp. 105-109; pentru o prezentare, vezi McNally 1966: pp. 220-221; Lentner 1964: pp. 248-252; Cavallera 1945: pp. 51-52.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

pledoaria lui Erasmus pentru lectura Bibliei în limbile populare. În cazul pasajelor ambigue şi dificile, cardinalul a propus apoi includerea, în ediţiile Scripturii, a notelor explicatorii, care puteau fi alcătuite de oameni învăţaţi şi pioşi, cărora Conciliul le-a dat un mandat pentru acest scop.

Madruzzo chiar a propus o schiţă a unui decret care să fie adoptat de Conciliu, în care să fie precizat: "We condemn all corrupt Bible translations. That these [Bible Translation] not be printed without the approval of the ordinary, on punishment of ecclesiastical sanctions to be defined, and that these printings would not be sold, without the same approval, on punishment of censures to be defined".[33] Sugestia lui Madruzzo, deşi formulată negativ, pleca de la premisa că anumite traduceri biblice pot fi permise, cu aprobarea explicită a episcopului.

Este evident că adversarii şi susţinătorii libertăţii traducerii Bibliilor s-au păstrat unii pe alţii în echilibru la Conciliul de la Trent,[34] aşa încât Părinţii, în timpul celei de-a patra sesiuni solemne a Conciliului din 8 aprilie 1546, nu au făcut niciun fel de declaraţie definitivă despre lectura Bibliilor în limbile populare şi, astfel, au continuat să lase orice decizie în această privinţă instanţelor locale. Conciliul a declarat ferm ca Vulgata latină să fie versiunea „autentică" a Scripturilor pentru Biserica Catolică – în sensul conformităţii sale cu doctrina evanghelică veritabilă – şi ca aceasta să fie singura versiune care putea fi utilizată în lecţii publice, argumentaţii, predici şi expuneri. De asemenea, Părinţii din Conciliu şi-au exprimat dorinţa ca o

[33] „Noi condamnăm toate traducerile biblice corupte. Ca acestea [traducerile biblice] să nu fie tipărite fără aprobarea clericală, sub pedeapsa sancţiunilor eclesiastice de stabilit, şi ca aceste tipărituri să nu fie vândute, fără aceeaşi aprobare, sub pedeapsa dezaprobării de stabilit".

[34] În timpul adunării generale din 3 aprilie, a fost supusă atenţiei problema dacă o versiune biblică, mai precis Vulgata latină, ar trebui să fie declarată autentică şi, mai mult, dacă o versiune trebuie să fie declarată autentică indiferent de limbă („in uno quoque idiomate"), sau dacă aceste cuvinte trebuie să fie utilizate numai cu referire la cele trei limbi biblice: latina, greaca şi ebraica. Majoritatea participanţilor la vot, adică 22 de Părinţi ai Conciliului, s-au declarat doar în favoarea promulgării Vulgatei latine ca versiunea autentică a Bisericii, fără a se pronunţa în favoarea sau împotriva acceptării unei versiuni autentice în alte limbi. Paisprezece clerici, inclusiv Pacheco în calitate de reprezentant, s-au opus în mod explicit promulgării unei asemenea versiune autentice în oricare limbă populară. Zece clerici, printre care Madruzzo în calitate de conducător, s-au pronunţat în favoarea formulării celei mai permisive, acceptând, practic, fără restricţii, traduceri în oricare limbă naţională. Unul dintre ei, Tommaso Sanfelice, episcop de Cava de' Tirreni, a sugerat că votul său trebuie să fie luat în considerare în ambele situaţii, şi pentru textele traduse în limbile populare, şi pentru cele trei limbi biblice, în timp ce generalul călugărilor augustinieni, Girolamo Seripado, dorea doar o versiune autentică în cele trei limbi sacre (excluzând limbile populare). Vezi *Herculis Severoli… commentarius* (CT, 1-II), pp. 43 l. 17-24; 44 l. 13-22; *Acta. 28. Congregatio generalis de 4 abusibus* (CT, 5-III), pp. 58-67, mai ales pp. 66-67. O prezentare în *Massarelli Diarium* II (CT, 1-II), p. 437 l. 10-12. Cf. Jedin 1957: p. 70; Lentner 1964: pp. 258-259; McNally 1966: pp. 222-224.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

versiune corectată a Vulgatei să fie publicată cât mai repede posibil.[35] La Louvain, la Facultatea de Teologie, John Henten a început munca corectării Vulgatei latine, ceea ce a condus la publicarea, în 1547, a versiunii *Vulgata Lovaniensis*. Au urmat, în 1548, o traducere daneză oficială a Vulgatei, şi, în 1550, o traducere franceză. Precum în alte ţări, bibliile catolice traduse au continuat să fie publicate.

INDICII DE LA ROMA ŞI LECTURA BIBLIEI ÎN LIMBILE POPULARE

Cum timp de zece ani după Conciliul de la Trent nu a mai fost făcută nicio declaraţie privind lectura Bibliei în limbile naţionale, decizia fiind lăsată în seama autorităţilor eclesiastice şi civile locale, aderenţii abordării prohibitive au câştigat inevitabil o sporită influenţă în Roma.[36] Aceasta s-a datorat fără doar şi poate succesului, după toate aparenţele, crescând al protestantismului, pentru care acordarea permisiunii circulaţiei Bibliilor catolice în limba italiană nu a fost o măsură alternativă suficientă. Printre doctrinari a fost Gian Pietro Carafa, primul conducător al Sfântului Sinod al Inchiziţiei de la Roma, care, precum Papa Paul IV, a ajuns pe tronul lui Petru în 1555. În 1559, în timpul „nefericitei întreruperi" a Conciliului care a durat o decadă[37], el a publicat un Indice al Cărţilor Interzise care a fost pregătit de Inchiziţie şi care a fost, în principiu, aplicabil întregii Biserici („Indicele de la Roma 1"; vezi Fragnito 1997: pp. 82-85; De Bujanda *et al.* 1990: pp. 37-39, 128-131, 137 şi 307-331, în special, pp. 325 şi 3; vezi şi Caravale 2011: pp. 71-73). În acest document, există o precizare generală prin care nicio ediţie a Bibliei sau a Noului Testament în limbile populare nu trebuie, în vreun fel, tipărită, comercializată, citită sau deţinută, fără permisiunea scrisă a Sfântului Sinod al Inchiziţiei de la Roma.[38] Este evident că Inchiziţia de la Roma a căutat să-şi păstreze judecata cazului asupra ei. Reglementările generale menţionate mai sus au fost precedate de ceea ce s-a numit o listă „non-exhaustivă", care interzicea doar anumite ediţii ale Bibliei şi Noului Testament din câteva arii lingvistice ale Europei.

---

[35] Dintre decretele finale, ne referim la *Decretum secundum: Recipitur vulgata editio Bibliae praescribiturque modus interpretandi sacram scripturam etc.* (CT, 5-III), pp. 91-92, care, de asemenea, se găseşte în CC COGD 3/2010: pp. 16-17. Pentru o traducere recentă, vezi Tanner şi Alberigo 1990: pp. *664-665.

[36] Despre evoluţia punctului de vedere al Romei după Conciliul de la Trent, vezi Fragnito 1997, precum şi articolele pe care acelaşi autor le-a scris după publicarea cărţii sale fundamentale, în principal Fragnito 2003: pp. 633-660 şi Fragnito 2007: pp. 51-77. La fel de important este Frajese 1998: pp. 269-345. O prezentare poate fi găsită în Prosperi 2010: pp. 185-187, precum şi în articolul în limba engleză a lui Fragnito 2001: pp. 13-49, mai ales pp. 14-35.

[37] Cf. McNally 1966: p. 226.

[38] Pp. 33v-34r: „Biblia omnia vulgari idiomate, Germanico, Gallico, Hispanico, Italico, Anglico sive Flandrico, etc. conscripta nullatenus vel imprimi vel legi vel teneri possint absque licentia sacri Officii S. Ro. Inquisitionis" (De Bujanda *et al.* 1990: pp. 325 şi 331, cf. p. 785).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Indicele extrem de sever a dat naştere unei accentuate îngrijorări în sînul Bisericii şi nu a fost aplicat. De aceea, Sfântul Sinod s-a simţit obligat să publice, nu mai târziu de februarie 1559, aşa-numita *Instructio circa indicem librorum prohibitorum*. În acest document, precizările despre lectura Bibliei au fost, totuşi, moderate. O interdicţie categorică a fost menţinută asupra Bibliilor însoţite de comentarii eretice şi explicaţii marginale. Teologii, care nu erau preoţi, şi chiar enoriaşii cu o credinţă profundă şi adevărată (dar în niciun caz femei, nici măcar călugăriţele) puteau să obţină permisiunea să citească aşa-numitele Biblii catolice „bune" în limba lor. Preoţii, diaconii şi slujbaşii lor puteau să folosească numai Biblia în limba latină şi nu trebuiau, sub nicio formă, să citească Biblii traduse. Permisiunea de a citi cărţi conţinând Epistolele şi Evangheliile pentru vecernie putea fi uşor obţinută de cei care cereau această îngăduinţă. E important de remarcat că aceste autorizaţii pot fi date de inchizitori şi de adjuncţii lor, dar, în plus, „în locurile unde aceştia [inchizitorii] erau absenţi" („ubi ipsi non sunt"), şi de către episcopul local, iar aceasta a constituit o semnificativă deschidere în comparaţie cu tendinţele centralizatoare arătate de Paul IV (Fragnito 1997: pp. 93-95; De Bujanda *et al.* 1990: pp. 46-49, 100-104 şi 138-140).

Confruntat cu opoziţia invocatului Indice al lui Paul IV, Papa Pius IV, succesorul său de la sfârşitul anului 1559, a creat o comisie care să schiţeze un nou indice, mai îngăduitor. Încă din 1561, comisia a publicat aşa-numita *Moderatio indicis librorum prohibitorum*. Cât priveşte Bibliile traduse, *Moderatio* se referă la condiţiile care erau incluse în *Instructio* din 1559. Singura diferenţă a fost că şi mai multă autoritate a fost acordată episcopilor locali în luarea deciziilor despre tipărirea, citirea şi deţinerea Bibliilor (Fragnito 1997: pp. 95-97; De Bujanda *et al.* 1990: pp. 51-54, 105-106 şi 141-142; vezi şi Caravale 2011: pp. 73-74). Schiţa noului indice a fost, în cele din urmă, trimisă Părinţilor Conciliului din Trent, unde a fost preluată spre lucru de un comitet de clerici.

Indicele din Trent, realizat în întregime la Conciliu de un comitet de clerici, a fost, în cele din urmă, promulgat, după închiderea Conciliului, de Pius IV în 1564; Indicele trebuie să fie considerat ca un important reper pentru poziţia adoptată de Biserica Catolică privind lectura Bibliilor în limbile populare („Indicele Tridentin" sau „Indicele de la Roma 2"; vezi Fragnito 1997: pp. 98-106; De Bujanda *et al.* 1990: pp. 91-99, 143-153 şi 814-815; vezi şi Caravale 2011: p. 75). A patra dintre cunoscutele zece *Reguli* sau *Regulae*, care a fost inclusă în Indice, afirma, printre alte lucruri, că permisiunea nerestricţionată de a citi textul biblic în traducere are mai multe dezavantaje decât beneficii. Totuşi, când niciun efect nociv, ci doar o creştere („augmentum") în credinţă şi devoţiune era aşteptată după lectura Bibliei, o dispensă individuală putea fi acordată de episcop sau inchizitor, care trebuiau să caute sfatul dinainte al preotului paroh sau al părintelui confesor. Traducerea trebuia să fie realizată de un autor catolic. Autorizarea trebuia să fie în scris.[39]

[39] Pp. 15-16: „Cum experimento manifestum sit, si sacra Biblia vulgari lingua passim sine discrimine permittantur, plus inde, ob hominum temeritatem, detrimenti, quam utilitatis

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Librarii care vindeau Biblii oamenilor fără dispensa cerută trebuiau să înapoieze plata primită episcopului şi se expuneau unor pedepse suplimentare. Totuşi, membrii ordinelor religioase şi ai congregaţiilor puteau cumpăra şi citi Biblii, după primirea unei autorizaţii simple din partea superiorilor lor. Lista conţinând ediţiile Bibliilor şi ale Noului Testament care apăreau în Indicele din 1559 a fost scoasă din noul Indice din anul 1564. Punerea în practică a celei de-a patra reguli de la Trent prin indici „naţionali" sau prin legislaţia impusă de conciliile provinciilor şi sinoadele diecezelor a fost foarte diversificată în lumea catolică post-tridentină. Şi, în mod frecvent, practica obişnuită a fost mai tolerantă decât legislaţia.

Totuşi, la doar şapte ani după promulgarea Indicelui Tridentin, noul Papă, Pius V, mai demult membru al aparatului inchizitorial, se gândea deja la o revizie a Indicelui. Pentru acest scop, el a numit, la data de 5 martie 1571, un comitet de cardinali, care, un an mai târziu, (13 septembrie 1572), a fost transformat într-o adevărată congregaţie a Romei de către Grigore XIII. În timpul primilor cincisprezece ani de funcţionare, sub conducerea cardinalului Guglielmo Sirleto, Congregaţia Indicelui a ţinut mereu să se adapteze mentalităţii riguroase privind lectura Bibliei în limbile populare care exista în special în Congregaţia Sfântului Sinod al Inchiziţiei de la Roma. Tendinţa era de întoarcere spre atitudinea restrictivă impusă de Roma din 1559. În 5 septembrie 1571, Comitetul Indicelui a luat prima decizie ca nicio Biblie scrisă în germană, franceză, spaniolă, italiană, engleză sau flandră să nu poată fi tipărită, citită sau deţinută fără permisiunea Inchiziţiei, luând astfel episcopilor locali o parte din prerogativele care le-au fost acordate prin Indicele Tridentin. Această măsură a fost acceptată doar parţial în Italia, unde o bine întemeiată tradiţie a lecturii Bibliei în italiană exista deja (Frajese 1998: pp. 272-276; Fragnito 1997: pp. 111-112). În timp ce Congregaţia Indicelui se ocupa de revizia acestuia, Congregaţia Inchiziţiei şi, în particular[40], Teologul Casei Pontificale au interzis, printr-o serie de măsuri succesive, toate tipurile de scrieri biblice traduse, precum cărţile Psaltirilor, cărţile conţinând Epistolele şi Evangheliile citite la vecernie, versificările biblice şi alte lucrări bazate pe Biblie care au hrănit, timp de zeci şi sute de ani, viaţa spirituală a credincioşilor italieni. Aceste măsuri au culminat în anii 1582 şi 1583, când unele autorităţi ale Romei au decis să abolească direct şi într-un mod cvasi-oficial a patra regulă de la Trent: episcopii locali şi inchizitorii nu mai erau autorizaţi să acorde permisiunea pentru citirea Vechiului şi Noului Testament, ci erau nevoiţi să confişte ediţiile traduse şi să le arunce în flăcări.[41]

---

oriri; hac in parte iudicio Episcopi, aut Inquisitoris stetur; ut cum consilio Parochi, vel Confessarii Bibliorum, a Catholicis auctoribus versorum, lectionem in vulgari lingua eis concedere possint, quos intellexerint ex huiusmodi lectione non damnum, sed fidei, atque pietatis augmentum capere posse: quam facultatem in scriptis habeant…" (De Bujanda *et al.* 1990: pp. 815-816). Pentru traducerea engleză, vezi McNally 1966: pp. 226-227.

[40] Aşa-zisul *Maestro del Sacro Palazzo*, care superviza cărţile tipărite la Roma şi în districtele Romei, era a treia instanţă a cenzurii şi un membru *ex officio* al ambelor congregaţii.

[41] Vezi, în special, cardinalul Charles Borromeo care, pe data de 4 decembrie 1582, la instigarea Inchiziţiei, a promulgat de la Roma un edict pentru dieceza Milan, intitulat *Che non*

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

După cincisprezece ani de dezbateri, în 1587, Papa Sixtus V a restructurat Congregaţia Indicelui, dându-i astfel un nou impuls. O parte importantă a Congregaţiei alcătuită acum din membrii importanţi ai clerului bisericesc care au purtat îndatoririle pastorale din dieceza lor – precum cardinalul Frederico Borromeo şi Agostino Valier –, sau dintr-o comunitate catolică aflată într-o parohie protestantă –precum cardinalul englez William Allen – au sprijinit modelul Indicelui Tridentin din 1564. Aceşti conducători ai Bisericii erau pregătiţi să anuleze măsurile prohibitorii care au fost luate în anii precedenţi şi să permită din nou versiuni traduse parţiale sau integrale ale Bibliei, cu condiţia, pe de o parte, ca acestea să fie făcute de autori catolici şi aprobate de delegaţii Congregaţiei Indicelui şi, pe de alta, ca să fie însoţite de scurte note şi comentarii preluate din Părinţii Bisericii. Congregaţia Indicelui a fost, în plus, pregătită să reconfirme dreptul episcopilor locali şi inchizitorilor să judece dacă cititorii individuali, în situaţii excepţionale, pot să citească textele biblice în limba lor. Examinarea şi acordarea permisiunii apariţiei unor parafraze biblice în limba populară a fost lăsată în întregime în seama episcopilor locali şi a inchizitorilor. Acesta a fost sensul explicaţiei pe care membrii Congregaţiei au dat-o *Regulii VII* când a fost cazul să comenteze asupra noilor reguli pe care Sixtus V intenţiona să le includă în Indice (Frajese 1998: pp. 284-288 şi 300-301; Fragnito 1997: pp. 143-156). Sixtus V, fiind membru al Congregaţiei Indicelui de la înfiinţarea acesteia şi un insistent susţinător al abordării din 1559, a fost totuşi capabil să-şi impună punctele sale de vedere restrictive asupra noii versiuni a Indicelui, care a fost terminată în 1590. Din acest motiv, Indicele Sixtin a inclus cele mai stricte reguli privind traducerile biblice dintre cele publicate în timpul decadelor anterioare, stipulând că nu doar ediţiile biblice ca atare, dar şi părţi din acestea erau, în principiu, interzise, chiar dacă erau realizate de un traducător catolic. Lectura lor putea să fie permisă ca urmare a unui permis nou şi special eliberat de către Vatican. Totuşi, parafrazele în limba naţională au fost complet interzise („Indicele Sixtin" sau „Indicele 3a").[42] Dar, după moartea lui Sixtus V, imediat în luna august a aceluiaşi an 1590, Sfântul Sinod al Inchiziţiei a suspendat Indicele său, deşi fusee deja publicat. Totuşi, Inchiziţia va confirma, în luna septembrie a aceluiaşi an 1590, că toate ediţiile biblice în limba italiană, precum şi compendiile conţinând Evangheliile şi Epistolele au fost interzise şi trebuiau să fie arse (Frajese 1998: pp. 308-312, mai ales p. 311).

După inaugurarea lui Clement VIII la începutul lui 1592, o revizie substanţială a Indicelui Sixtin a fost aşteptată. Clement, a cărui familie provenea din Florenţa,

si tengano Bibbie volgari, ne Libri di controversie con gli Heretici. Congregaţia Indicelui a hotărât, în ceea ce o priveşte, într-o adunare din 26 ianuarie 1583, ca lectura Bibliilor traduse să nu fie, în ciuda celei de-a patra reguli de la Trent, permisă, iar Teologul Casei Pontificale, Sisto Fabbri, nu a ezitat să aplice această decizie în multe cazuri. Vezi Frajese 1998: p. 275; Fragnito1997: pp. 121-142.

[42] F. 8r: "Biblia sacra, aut earum partes, etiam à catholico viro vulgariter quocumque sermone redditae, sine nova & speciali sedis apostolicae licentia nusquam permittuntur: vulgares verò paraphrases omnino interdicuntur" (De Bujanda *et al.* 1994: pp. 344 şi 796).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

dorea să restaureze moştenirea umanismului de sorginte biblică, precum şi a tradiţiilor literare care erau înfloritoare cândva în oraşul familiei sale, şi era, de aceea, personal, un opozant al unei prohibiţii puternice. Revizia Indicelui a fost în mod particular asumată de iezuitul Robert Bellarmine, Consultant al Congregaţiei Indicelui, şi de Bartolomeo de Miranda, Teologul Casei Pontificale, care lucrau sub conducerea prefectului Congregaţiei, cardinalul Agostino Valier. Din această colaborare a rezultat ceea ce avea să ajungă al treilea Indice de la Roma („Indicele Sixto-Clementin" sau „Indicele 3 b"). Aşa cum putea fi aşteptat, Indicele Sixto-Clementin repeta aproape cuvânt cu cuvânt a patra regulă a Indicelui Tridentin din 1564, care permitea traducerile biblice în limbile populare după o autorizaţie scrisă de la episcopul local.[43] Indicele a fost aprobat pe data de 17 mai 1593 de Papa Clement VIII şi, după finalizarea tipăririi, prezentat spre promulgare Papei, pe data de 8 iulie 1593. Dar, a doua zi, ceva neobişnuit a avut loc: Congregaţia Inchiziţiei a reuşit să blocheze noul Indice, din cauză că nu implica şi inchizitori în procesul cenzurării şi interzicerii cărţilor, alocând acest rol episcopilor, şi, mai mult, nu includea anumite interdicţii pe care Inchiziţia le impusese deja în timpul anilor trecuţi. Acest protest privea astfel reglementările mai puţin severe prezentate în Indice despre lectura Bibliei în limbile populare. Dând posibilitatea, mai târziu, în iulie 1593, protestelor Inchiziţiei, Papa Clement VIII a suspendat promulgarea Indicelui (Frajese 1998: pp. 314-320; Fragnito 1997: pp. 156-161).

Pentru găsirea unei soluţii în timpul lunilor următoare, au avut loc discuţii între Papa Clement VIII şi Curia de la Roma, în general, sau Congregaţia Indicelui, în particular. Tot felul de argumente au fost formulate în timpul dezbaterilor. Cardinalul William Allen, în ceea ce-l priveşte, a pledat în mod constant pentru acordarea dreptului catolicilor din Germania, Anglia (şi din alte părţi) de a citi Biblia în limba lor, aşa încât să fie capabili să facă faţă confruntării cu protestantismul.

[43] F. 6v-7r: „Cum experimento manifestum sit, si sacra Biblia vulgari lingua passim sine discrimine permittantur, plus inde, ob hominum temeritatem, detrimenti, quam utilitatis oriri, hac in parte iudicio Episcopi, aut Inquisitoris stetur: ut cum consilio Parochi, vel Confessarii Bibliorum, a Catholicis auctoribus versorum, lectionem in vulgari lingua eis concedere possint, quos intellexerint ex huiusmodi lectione non damnum, sed fidei, atque pietatis argumentum capere posse, quam facultatem in scriptis habeant…" (De Bujanda *et al.* 1994: p. 856). De notat că *Regula IV* a Indicelui Tridentin stipula „fidei atque pietatis augmentum", adică dacă o „sporire" sau „creştere" a credinţei sau pietăţii trebuia să fie aşteptată, o permisiune individuală pentru lectura Bibliei în limbile populare putea fi acordată. În indicele Sixto-Clementin, s-a făcut referire la „fidei atque pietatis argumentum". Cu toate că aceasta putea fi o eroare de scriere, termenul „argumentum" trebuia probabil să fie considerat ca un rezultat al schimbării punctului de vedere privind posibilele efecte ale lecturii Scripturilor: nu o creştere a credinţei şi devoţiunii, ci un „motiv" sau un „argument" ca credinţa şi devoţiunea să fie aşteptate. Această schimbare poate să fie urmarea rolului pe care argumentele scripturale trebuiau să le joace în controversa cu protestanţii, în special în zonele de nord şi centru ale Europei, unde catolicii şi protestanţii trebuiau să trăiască împreună (şi în mai mică măsură în sudul Europei).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Paolo Paruta, ambasadorul („orator") Veneţiei pe lângă Papă, a apărat cu vehemenţă interesele industriei tipografice din Veneţia (Fragnito 1997: pp. 162-170, mai ales p. 224). Papa a promulgat, în cele din urmă, o altă versiune a celui de al treilea Indice, la data de 27 martie 1596, care a fost trimisă în toată lumea catolică. Dar chiar reafirmarea celei de a patra reguli de la Trent[44] a provocat din nou furia Inchiziţiei şi a dus la luarea de către Congregaţie a aceloraşi măsuri ca şi cele de acum trei ani. Cum Indicele nu includea interdicţiile pe care Inchiziţia le-a decretat ca urmare a Indicelui Tridentin, Prefectul său, bine cunoscutul Giulio Antonio Santori, numit cardinalul de Santa Severina, a reuşit pe 7 aprilie să-l forţeze pe Papă să-şi suspende propriul Indice şi să trimită instrucţiuni nunţiilor şi inchizitorilor să nu publice Indicele până ce nu sosesc noile instrucţiuni. Cea mai importantă lipsă care a provocat iritarea Inchiziţiei privea, în mod precis, lectura Bibliei traduse în ediţii complete sau parţiale, precum compendiile şi rezumatele (Frajese 1998: pp. 324-341, mai ales pp. 339-341; Fragnito 1997: pp. 173-198; cf. pp. 277-278; Fragnito 2003: pp. 638-644; vezi şi Caravale 2011: pp. 211-214). Ca să găsească o „soluţie" pentru rezolvarea acestei omisiuni, Inchiziţia l-a convins pe Papă ca, în cele din urmă, să includă o aşa-numită *Observatio circa quartam regulam*, care nu numai că revoca fără excepţii dreptul episcopilor locali şi inchizitorilor de a permite cumpărarea, citirea şi posesia versiunilor traduse ale Vechiului şi Noului Testament de către enoriaşi care, individual, cereau această favoare, ci şi extindea interdicţia la rezumate şi compendii care conţineau relatări istorice preluate din Scripturi.[45] Cea din urmă interdicţie avea intenţia să elimine *Compendio istorico del Vecchio e del Nuovo Testamento*, alcătuit de Bartolomeo Dionigi de la Fano şi publicat în 1586, ceea ce avea ţinta explicită de a evita interdicţia deja existentă privind lectura textului complet al Bibliei în traducere. Pe lângă aceasta, *observatio* ţintea la *Sommario historico raccolto della Sacra Bibbia* de Cristoforo Miliani, publicat pentru prima dată în 1590.

[44] F. b4r-c1v: „Cum experimento manifestum sit, si sacra Biblia vulgari lingua, passim sine discrimine permittantur, plus inde, ob hominum temeritatem, detrimenti, quam utilitatis oriri, hac in parte iudicio Episcopi, aut Inquisitoris stetur, ut cum consilio Parochi, vel Confessarii, Bibliorum, a catholicis auctoribus versorum, lectionem in vulgari lingua eis concedere possint, quos intellexerint, ex huiusmodi lectione non damnum, sed fidei, atque pietatis argumentum capere posse, quam facultatem in scriptis habeant…" (De Bujanda *et al.* 1994: p. 921). De remarcat din nou utilizarea termenului „argumentum", în locul celui utilizat în Indicele Tridentin „augmentum".

[45] [F. e1r]: „… Nullam per hanc impressionem, et editionem de novo tribui facultatem Episcopis, vel Inquisitoribus, aut Regularium superioribus, concedendi licentiam emendi, legendi, aut retinendi Biblia vulgari lingua edita cum hactenus mandato, et usu Sanctae Romanae et universalis Inquisitionis sublata eis fuerit facultas concedendi huiusmodi licentias legendi, vel retinendi Biblia vulgaria, aut alias sacrae Scripturae tam novi, quam veteris testamenti partes quavis vulgari lingua editas; ac insuper summaria et compendia etiam historica eorundem Bibliorum, seu librorum sacrae scripturae, quocunque vulgari idiomate conscripta: quod quidem inviolate servandum est" (De Bujanda *et al.* 1994: pp. 346 şi 929).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Indicele Clementin a fost publicat în versiunea sa definitivă la data de 7 mai 1596 („Indicele 3 c").

INDICELE CLEMENTIN ŞI „HARTA" LECTURII BIBLIEI ÎN LIMBILE POPULARE

Anul 1596, când apare Indicele Clementin, nu a avut acelaşi impact în toate părţile Europei, dar a dus la rearanjarea „hărţii" lecturii Bibliei în limbile populare, aşa cum a arătat istoricul de la Universitatea din Parma, Gigliola Fragnito, printr-o argumentaţie pe care o vom urma şi noi în ultima parte a articolului (Fragnito 2007). În Italia, unde Inchiziţia a putut să dezvolte o reţea bine pusă la punct, interzicerea ediţiilor biblice în italiană a confirmat măsurile deja în vigoare de aproape un sfert de secol, ţintind să pună capăt unei lungi tradiţii de traduceri din Biblie cu scop liturgic. Achiziţionarea şi lectura unei astfel de literaturi era considerată o formă de erezie şi multe copii ale textelor biblice sau liturgice au fost confiscate şi arse. Reglementări în acest sens au fost comunicate inchizitorilor şi confesorilor locali. Cardinalii şi episcopii din toată Italia, precum şi tipografii din Veneţia, au determinat, însă, Congregaţia Indicelui şi pe prefectul său, cardinalul Agostino Valier, să negocieze cu Papa şi cu Sfântul Sinod ca să fie obţinute, în cele din urmă, câteva scutiri de la dura interdicţie. Autorizaţia era încă permisă, chiar şi în 1596, pentru lectura ediţiilor Epistolelor şi Evangheliilor pentru vecernie, cu acordul episcopului sau al inchizitorului, dacă erau însoţite de comentarii scrise de autori de o ortodoxie de netăgăduit, mai ales cei din jurul lui Remigio Nannini. În aceleaşi condiţii, erau permise Psaltiri în limba italiană însoţite de bune comentarii, în special cele ale lui Francesco Paningarolo şi Flaminio de' Nobili. Faţă de traducerea acestor texte se manifesta, în mod tradiţional, o slabă opoziţie. O colecţie de meditaţii şi predici bazate pe Noul Testament şi, în acelaşi mod, unele Vieţi ale lui Isus Christos erau chiar permise fără niciun fel de autorizaţie anterioară (Alfonso de Villegas, Ludolphe of Saxony, Joachim Perion, Vincenzo Bruni, Meditaţii de Andrés Capilla).[46] Însă, traduceri ale textului propriu-zis al Scripturilor sau părţi ale acestuia continuau să fie strict interzise, precum *Compendio istorico* menţionat mai sus; permisiunea pentru publicarea unei versiuni, cu fragmente eliminate, a *Sommario historico* a fost aşteptată, dar se pare că nu s-a mai produs. Fragnito sublinează, totuşi, „that notice of this relaxation – from January 1597 onwards – reached peripheral officials when most of the vernacular biblical texts … had already been consigned to the flames"[47].[48]

[46] Vezi Fragnito 2003: pp. 645-658; Fragnito 1997: pp. 199-216 şi pp. 227ff.; vezi şi Fragnito 2000: pp. 135-158. O bună prezentare în limba engleză în Fragnito 2001: pp. 33-34; cf. Barbieri 2001: pp. 111-133, mai ales pp. 124-127.

[47] „că ştiri despre relaxarea interdicţiilor – începând cu ianuarie 1597 – au ajuns la unii oficiali din zonele mărginaşe când marea majoritate a textelor biblice traduse erau deja arse".

[48] Fragnito 2001: p. 34. Vezi şi Fragnito 2003: p. 658; Fragnito 2000: p. 152.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Distinsul istoric al Universităţii din Parma este hotărât în privinţa impactului arderii Bibliilor asupra stării de spirit a italienilor:

Interdicţia a condus inevitabil la privarea acestora de textele utilizate acasă (sau adesea şi la şcoală) pentru a urmări predicile şi liturghia în latină, ceea ce a hrănit credinţa lor de generaţii. Această pierdere a constituit – documentele sunt explicite în această privinţă – o veritabilă traumă pentru oamenii de rând; o traumă care a devenit mai dureroasă prin faptul că, în timpul arderilor periodice de cărţi care luminau pieţele Italiei cu strălucirea lor sinistră, ei erau obligaţi să-şi vadă Bibliile, lecţionarele şi cărţile cu istorii sacre hrănind flăcările alături de cărţi ale reformaţilor de dincolo de Alpi.[49]

În alte ţări europene, punerea în practică a Indicelui Clementin a fost încă şi mai complexă, detaliile sale fiind descrise de Fragnito după un studiu atent al arhivelor de la Vatican. Interdicţia fără excepţii a lecturii Bibliilor în limbile populare a fost adesea privită ca unul din marile obstacole în vederea acceptării totale a Indicelui Clementin. Pe lângă Italia, Portugalia pare să fi fost singura ţară în care Indicele Clementin a fost în mod necondiţionat aplicat. În Spania, Indicele nu a fost introdus, dar Inchiziţia spaniolă a menţinut reticenţa veche de secole privind lectura Bibliei în limbile populare. Prin urmare, descrierea astfel conturată arată că ţările mediteraniene Italia, Spania şi Portugalia au fost cele unde lectura Bibliei în limba naţională a fost strict interzisă (Fragnito 2007: pp. 58-64).

În alte ţări din nordul şi centrul Europei, unde catolicii au trebuit să se confrunte cu atracţia constantă a protestantismului centrat pe textul biblic şi au fost nevoiţi să formuleze argumente din acesta în controversa cu reformaţii, o altă strategie a fost adoptată. Din cauza protestelor împotriva interdicţiei dure a Romei privind ediţiile biblice în limba populară, nunţiul papal din ţările din nordul şi centrul Europei a fost forţat să stabilească un mare număr de scutiri de la interdicţia menţionată. În octombrie 1596, Papa, însuşi Clement VIII, a acordat permisiunea tipăririi unei Biblii în limba cehă care era aproape de finalizare pentru uz în Boemia, urmată, la începutul anului 1597, de autorizarea răspândirii în continuare a *Korrekturbibeln* în limba germană. În 1598, Papa a acordat permisiunea tipăririi unei traduceri biblice catolice în polonă editată de iezuitul Jakob Wujek. La începutul secolului al XVII-lea, au fost, de asemenea, permise traduceri în limba ungară. Cu ceva timp mai devreme, în 1597, o decizie oarecum diferită a fost luată privind traducerile în croată: vechile traduceri erau încă permise, dar altele noi nu au mai fost tolerate, precum o traducere realizată de iezuitul Bartolomeo Kašić, care a fost, în cele din urmă, interzisă în 1634.[50]

În ceea ce priveşte situaţia din Anglia, cardinalul William Allen, membru al Congregaţiei Indicelui, a considerat că traducerea Scripturilor în limba engleză este necesară, normală şi chiar folositoare misionarilor catolici care trebuiau sa fie trimişi

[49] Fragnito 2001: p. 34; şi versiunea italiană a citatului în Fragnito 2000: p. 153.

[50] Fragnito 2007: pp. 65-67; Fragnito 1997: pp. 218-219, cu o trimitere la Molnár 2004b: pp. 155–168, şi Molnár 2004a: pp. 99-133.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

în ţară să predice credinţa catolică – şi, prin extindere, folositoare credincioşilor înşişi – drept răspuns la doctrinele protestante (Fragnito 2007: pp. 68, 76-77; Fragnito 1997: pp. 168-170). Noul Testament în limba engleză, tradus de Gregory Martin în Rheims, a fost terminat în jurul anului 1582; Vechiul Testament a fost adăugat în 1609-1610, după întoarcerea Colegiului Englez la Douai. Aşa-numita versiune Douai-Rheims avea să devină Biblia oficială catolică în limba engleză pentru secole de acum înainte.

În 1599 o versiune revizuită a Bibliei catolice în limba daneză a fost publicată la Antwerp. Această Biblie, numită Moerentorff, conţinea, în cea mai mare parte, textul Bibliei de la Louvain, publicat pentru prima dată cu jumătate de secol înainte, de către teologii din Louvain, deşi era acum revizuit pe baza Bibliei Vulgata Sixto-Clementină din 1590-1592.

Pe scurt, în ţările din Europa de Vest, în special în nordul Alpilor, unde catolicii se confruntau, în mod constant, cu problema protestantismului centrat pe textul biblic, decizia peninsularilor de a smulge Bibliile din mîinile catolicilor a fost considerată una catastrofică. Este în mod special meritul reprezentantului Papei în Elveţia, Giovanni della Torre, că problema a fost adusă mereu în atenţia autorităţilor de la Roma, aşa încât o dispoziţie mai generală pentru ţările avute în vedere a fost, în cele din urmă, adoptată. Papa Clement VIII, care era el însuşi în favoarea traducerii Bibliei în limba populară, a descris problema apărută în ţările nordice ca „gravissimum negotium" – nu ca un abuz, aşa cum Congregaţia Inchiziţiei a făcut-o mai înainte – şi a însărcinat Congregaţia Indicelui cu obţinerea unei soluţii definitive. Cardinalii membri ai Congregaţiei au hotărât, nu mai târziu de primăvara anului 1603, ca în acele ţări, unde, prin reglementările legii civile, catolicii trebuiau să trăiască alături de „eretici", să fie acordat primilor dreptul lecturii Scripturii în limba lor. Asemenea ediţii catolice au contrabalansat multele traduceri de sorginte protestantă aşa-zis mistificate care circulau în aceste ţări. Sunt indicaţii că Congregaţia a luat în serios în mod special situaţia din ţările germanice[51], din Franţa[52], Anglia şi Polonia. În Franţa şi Germania era chiar nevoie de o traducere nouă şi bună, bazată pe Vulgata Sixto-Clementină din 1590-1592, iar realizarea acestor traduceri a fost încredinţată teologilor de la Universitatea din Paris şi Freiburg. Această decizie a cardinalilor Congregaţiei Indicelui a fost ulterior aprobată de Papă, în toamna anului 1603, şi a fost făcută publică în consistoriu

[51] Pacea de la Augsburg (1555) stipulează că prinţii germani şi oraşele libere aveau dreptul să impună locuitorilor religia, fie ea catolică sau luterană (*cuius regio, eius religio*); oraşele libere puteau să accepte ambele confesiuni. Locuitorii care refuzau să adere la Biserica impusă de conducători puteau să emigreze.

[52] După ani de război civil, calviniştilor francezi (sau hughenoţilor) le erau acordate câteva drepturi elementare de către Edictul din Nantes (1598), precum cel al adorării, în special în enclavele lor din sudul şi vestul Franţei. Edictul de la Nantes a fost, în cele din urmă, revocat de Edictul de la Fontainebleau (1685).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

general din iulie 1604. Ulterior, a fost comunicată nunțiului.[53] Se pare că inclusiv Congregația Inchiziției a acceptat acest „fait accompli", de vreme ce, în adunarea din 25 aprilie 1608, a hotărât ca „abuzul" traducerilor Bibliei în limba poporului să fie, de asemenea, tolerat în Flandra – este posibil ca Țările de Jos în întregime să fie avute în vedere aici –, căci era stabilit că „abuzul" era deja larg răspândit acolo și că prezența ereticilor în țară necesita această toleranță. (Fragnito 2007: p. 71 n. 59). Bineînțeles, aceasta nu trebuie să fie considerată ca o autorizare a unei totale libertăți a lecturii Bibliei în limbile naționale, ci, mai degrabă, ca o întoarcere la regimul impus de a patra regulă a Indicelui Tridentin, care îngăduia episcopului local sau inchizitorului să acorde consimțământul în cazuri individuale.

CONCLUZII

Privind înapoi la evoluția menționată mai devreme, aflăm că dispensa acordată de romani pentru lectura Bibliei în limba popoarelor, după publicarea Indicelui Clementin, a fost cu siguranță în vigoare în cazul catolicilor care trăiau în Germania, Elveția, Țările de Jos, Boemia, Polonia, Ungaria și Dalmația, unde, pe cât posibil, o veche tradiție a lecturii Bibliei în limbile lor continua să fie menținută. Trebuie, totuși, să observăm că producția de Biblii catolice în limbile populare a fost, în câteva țări, în descreștere în comparație cu prima jumătate a secolului al XVI-lea. Pe de altă parte, accesul controlat la lectura Bibliilor traduse în limbile naționale a fost atunci extins și la catolicii din Insulele Britanice și Franța, pentru care aceasta a însemnat, într-un anumit sens, o întoarcere la o atitudine obișnuită într-o anumită perioadă din Evul Mediu, de deschidere spre citirea Bibliei, înainte ca lupta împotriva „ereziilor" să fi dat ocazia apariției, în aceste regiuni, a interzicerii sau, după caz, a reticenței față de lectura de către neclerici a textului sacru propriu-zis.[54] Catolicii din țările mediteraniene ale Italiei, Spaniei și Portugaliei au fost, totuși, în

[53] Despre aceste țări, vezi Fragnito 2007: pp. 68-72; Fragnito 1997: pp. 220-224. Trei documente atașate procesului verbal al acordării permisiunii, scrise de membrii sau experții Congregației, ne înfățișează motivele care au stat la baza acestei atitudini pragmatice. În primul rând, autorii au înțeles că o interdicție fără excepții a Bibliilor vernaculare ar fi o armă în mâinile protestanților, care astfel ar putea să acuze Biserica Catolică de mistificarea și ascunderea Bibliei. În plus, s-a considerat necesar, din motive apologetice și misionare, ca edițiile „eretice" să fie contrabalansate prin traduceri catolice de înaltă calitate, așa încât apelul catolicilor la edițiile protestante să fie mult diminuat. Pe de altă parte, autorii documentului menționat au înțeles că motivele care au condus la interdicția inclusă în Indice trebuie să fie luate în considerare ca un avertisment împotriva lecturii „lipsite de moderație". Confesorii au avut misiunea să îi conștientizeze pe catolici privind prescripțiile eclesiastice și să le canalizeze interesul de lectură doar spre câteva cărți biblice, bine precizate (și nu spre întregul corpus biblic). Profitul pe care tipografii și librarii îl aveau drept urmare a comerțului cu Biblii trebuia să fie redus. În cele din urmă, o lucrare avea să fie publicată care să informeze comunitatea catolică asupra pericolului lecturii Bibliei. Cf. Molnár 2004a: p. 107.

[54] Acest lucru a fost corect observat de Fragnito 2007: pp. 72-77.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

marea lor majoritate, privaţi de Biblii în limbile lor, ceea ce a implicat, în mod special pentru Italia, o ruptură dramatică de o lungă tradiţie prin care credincioşii aveau acces direct la textul biblic în italiană. Concluzia trebuie să fie, în mod inevitabil, că reticenţa crescândă faţă de lectura Bibliei în limbile populare nu era cauzată de a patra sesiune a Conciliului din Trent (1546) şi nici chiar de Indicele de la Trent (1546), ci de consecinţa Contra-reformei care a cuprins şi unele autorităţi din cadrul Bisericii Catolice din secolul al XVI-lea şi care a dus la neîncrederea în exerciţiul spiritual al lecturii Bibliei în limbile populare, de vreme ce se apropie periculos de mult de practica protestantă. Totuşi, o asemenea atitudine nu trebuie în niciun fel generalizată sau aplicată întregii istorii a catolicismului modern timpuriu, nicidecum celui din biserica medievală.

Bibliography

Agten 2013: Els Agten, *Francisco de Enzinas, a Reformation-minded Humanist with a Vernacular Dream: A Spanish Translation of the New Testament*, "Reformation and Renaissance Review" 14/3 (2013).

Avenoza 2012: Gemma Avenoza, *The Bible in Spanish and Catalan*, in Marsden and Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2: *From 600 to 1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Barbieri 1991: Edoardo Barbieri, *Le Bibie italiane del Quattrocento e del Cinquecento: Storia e bibliografia ragionata delle edizione in lingua italiana dal 1471 al 1600*, vol. 1 (Grandi opere, 4), Milan: Editrice Bibliografica, 1991.

Barbieri 1999: Edoardo Barbieri, *Éditeurs et imprimeurs de la Bible en italien (1471-1600)*, in Bertram Eugene Schwarzbach (ed.), *La Bible imprimée dans l'Europe moderne*, Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1999.

Barbieri 2001: Edoardo Barbieri, *Tradition and Change in the Spiritual Literature of the Cinquecento*, in Gigliola Fragnito (ed.), *Church, Censorship and Culture in Early Modern Italy*, trans. Adrian Belton (Cambridge Studies in Italian History and Culture), Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Bedouelle 1976: Guy Bedouelle, *Lefèvre d'Étaples et l'Intelligence des Écritures* (Travaux d'humanisme et renaissance, 152), Geneva: Droz, 1976.

Bogaert 1991: Pierre-Maurice Bogaert, *La Bible française au Moyen Âge. Des premières traductions aux débuts de l'imprimerie*, in Id. (ed.), *Les Bibles en français. Histoire illustrée du Moyen Âge à nos jours*, Turnhout: Brepols, 1991.

Bogaert şi Gilmont 1991: Pierre-Maurice Bogaert and Jean-François Gilmont, *De Lefèvre d'Étaples à la fin du XVIe siècle*, in Bogaert (ed.), *Les Bibles en français. Histoire illustrée du Moyen Âge à nos jours*, Turnhout: Brepols, 1991.

Boyle 1985: Leonard E. Boyle, *Innocent III and Vernacular Versions of Scripture*, in K. Walsh and D. Wood (eds.), *The Bible in the Medieval World: Essays in Memory of Beryl Smalley* (Studies in Church History: Subsidia, 4), Oxford: Blackwell, 1985.

Caravale 2011: Giorgio Caravale, *Forbidden Prayer: Church Censorship and Devotional Literature in Renaissance Italy*, trans. P. Dawson (Catholic Christendom, 1300-1700), Farnham: Ashgate, 2011.

Cavallera 1945: Ferdinand Cavallera, *La Bible en langue vulgaire au Concile de Trente (IVe Session)*, in *Mélanges E. Podéchard. Études de sciences religieuses offertes pour son éméritat au doyen honoraire*

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

de la Faculté de Théologie de Lyon (Bibliothèque de la faculté catholique de théologie de Lyon, 1), Lyon: Facultés catholiques, 1945.

CC COGD 2010: *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. Editio critica*, vol. 3: *The Oecumenical Councils of the Roman Catholic Church: From Trent to Vatican II (1545-1965)*, ed. Klaus Ganzer, Giuseppe Alberigo, and Alberto Melloni (Corpus Christianorum COGD, 3), Turnhout: Brepols, 2010.

Chambers 1983: Bettye Chambers, *Bibliography of French Bibles*, vol. 1: *Fifteenth- and Sixteenth-Century French-Language Editions of the Scriptures* (Travaux d'humanisme et Renaissance, 192), Geneva: Droz, 1983.

Coletti 1987: Vittorio Coletti, *L'éloquence de la chaire. Victoires et défaites du latin entre Moyen Âge et Renaissance*, trans. Silvano Serventi (Cerf Histoire), Paris: Cerf, 1987.

Corbellini 2012a: Sabrina Corbellini, *Instructing the Soul, Feeding the Spirit and Awakening the Passion: Holy Writ and Lay Readers in Medieval Europe*, in Bruce Gordon and Matthew McLean (eds.), *Shaping the Bible in the Reformation: Books, Scholars and Their Readers in the Sixteenth Century* (Library of the Written Word, 20), Leiden and Boston: Brill, 2012.

Corbellini 2012b: Sabrina Corbellini, *Looking in the Mirror of the Scriptures: Reading the Bible in Medieval Italy*, in Wim François and August Den Hollander (eds.), *"Wading Lambs and Swimming Elephants": The Bible for the Laity and Theologians in Late Medieval and Early Modern Era* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 257), Leuven: Peeters, 2012.

Christman 2012: Victoria Christman, *Coram imperatore. The Publicaton of Francisco de Enzinas's Spanish New Testament (1543)*, in Wim François and August den Hollander (eds.), *"Wading Lambs and Swimming Elephants": The Bible for the Laity and Theologians in Late Medieval and Early Modern Era* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 257), Leuven: Peeters, 2012.

CT: *Concilium Tridentinum. Diariorum, actorum, epistularum, tractatuum nova collectio*, Freiburg i. Breisgau: Herder and Görres Gesellschaft, 1901- [13 vols. in 20 published; henceforth abbreviated as CT].

Daniell 1994: David Daniell, *William Tyndale: A Biography*, New Haven, CT and London: Yale University Press, 1994.

Daniell 2000: David Daniell, *William Tyndale, the English Bible, and the English Language*, in Orlaith O'Sullivan and Ellen N. Herron (eds.), *The Bible as Book: The Reformation* (The Bible as Book, 3), London: British Library, 2000.

Daniell 2003: David Daniell, *The Bible in English: Its History and Influence*, New Haven, CT and London: Yale University Press, 2003.

De Bruin 1993: Cebus Cornelis de Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, rev. Frits G.M. Broeyer, Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, 1993.

De Bujanda *et al.* 1990: Jesús Martínez De Bujanda *et al.*, *Index de Rome 1557, 1559, 1564: Les premiers index romains et l'index du Concile de Trente* (Index des livres interdits, 8), Sherbrooke: Éditions de l'Université de Sherbrooke and Geneva: Droz, 1990.

De Bujanda *et al.* 1994: Jesús Martínez De Bujanda *et al.*, *Index de Rome 1590, 1593, 1596* (Index des livres interdits, 9), Sherbrooke: Éditions de l'Université de Sherbrooke and Geneva: Droz, 1994.

De Castro 1565: Alphonso de Castro, *Adversus omnes haereses, libri decimiquarti* ... Paris: Michel Julien, 1565.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Del Col 1987: Andrea Del Col, *Appunti per una indagine sulle traduzioni in volgare della Bibbia nel Cinquecento italiano*, in Adriano Prosperi and Albano Biondi (eds.), *Libri, idee e sentimenti religiosi nel Cinquecento italiano: 3-5 aprile 1986*, Modena: Panini, 1987.

Delaveau şi Hillard 2002: Martine Delaveau and Denise Hillard (eds.), *Bibles imprimées du XVe au XVIIIe siècle conservées à Paris: Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Sainte-Geneviève, Bibliothèque de la Sorbonne, Bibliothèque Mazarine, Bibliothèque de la Société de l'histoire du protestantisme français, Bibliothèque de la Société biblique. Catalogue collectif,* Paris: Bibliothèque Nationale de France, 2002.

Den Hollander 1997: A. A. den Hollander, *De Nederlandse bijbelvertalingen. Dutch Translations of the Bible 1522-1545* (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 33), Nieuwkoop: De Graaf, 1997.

Den Hollander 2003: A. A. den Hollander, *Verboden bijbels: Bijbelcensuur in de Nederlanden in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Oratiereeks), Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2003.

Den Hollander, Kwakkel şi Scheepsma 2007: August den Hollander, Erik Kwakkel, and Wybren Scheepsma (eds.), *Middelnederlandse bijbelvertalingen* (Middeleeuwse Studies en Bronnen, 102), Hilversum: Verloren, 2007.

Dove 2007: Mary Dove, *The First English Bible: The Text and Context of the Wycliffite Versions* (Cambridge studies in medieval literature, 66), Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Fernández López 2003: Sergio Fernández López, *Lectura y prohibición de la Biblia en lengua vulgar: defensores y detractores*, León: Universidad, Secretariado de Publicaciones y Medios Audiovisuales, 2003.

Fernández 2005: Luis Gil Fernández, *Los Studia Humanitatis en España durante el reinado de los Reyes Católicos*, "Península. Revista de Estudos Ibéricos" 2 (2005).

Flood 1999: John L. Flood, *Les premières Bibles allemandes dans le contexte de la typographie européenne des XVe et XVIe siècles*, in Bertram Eugene Schwarzbach (ed.), *La Bible imprimée dans l'Europe moderne*, Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1999.

Fragnito 1997: Gigliola Fragnito, *La Bibbia al rogo. La censura ecclesiastica e i volgarizzamenti della Scrittura (1471-1605)* (Saggi, 460), Bologna: Il Mulino, 1997.

Fragnito 2000: Gigliola Fragnito, *"Dichino Corone e rosari": censura ecclesiastica e libri di devozione*, in Daniele Montanari (ed.), *La religione della Serenissima* (Cheiron, 33), Roma: Bulzoni Editore, 2000.

Fragnito 2001: Gigliola Fragnito, *Central and Peripheral Organization*, in Gigliola Fragnito (ed.), *Church, Censorship and Culture in Early Modern Italy*, trans. Adrian Belton (Cambridge Studies in Italian History and Culture), Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Fragnito 2003: Gigliola Fragnito, *L'Inquisizione e i volgarizzamenti biblici*, in Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione.* Atti del Simposio Internazionale, Città del Vaticano, 29-31 ottobre 1998, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003.

Fragnito 2007: Gigliola Fragnito, *Per una geografia delle traduzioni bibliche nell'Europa cattolica (sedicesimo e diciasettesimo secolo)*, in Jean-Louis Quantin and Jean-Claude Waquet (eds.), *Papes, princes et savants dans l'Europe moderne: Mélanges à la mémoire de Bruno Neveu* (École pratique des hautes études. 4e section: Sciences historiques et philologiques, 5; Hautes études médiévales et modernes, 90), Geneva: Droz, 2007.

Frajese 1998: Vittorio Frajese, *La politica dell'Indice dal Tridentino al Clementino (1571-1596)*, "Archivio italiano per la storia della pietà" 11 (1998).

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

François 2004: Wim François, *Die "Ketzerplakate" Kaiser Karls in den Niederlanden und ihre Bedeutung für Bibelübersetzungen in den Volkssprache: Der "Proto-Index" von 1529 als vorläufiger Endpunkt*, "Dutch Review of Church History" 84 (2004).

François 2005: Wim François, *La condamnation par les théologiens parisiens du plaidoyer d'Érasme pour la traduction de la Bible dans la langue vulgaire (1527-1531)*, *Augustiniana* 55 (2005).

François 2006: Wim François, *Vernacular Bible Reading and Censorship in Early Sixteenth Century. The Position of the Louvain Theologians*, in A. A. den Hollander and Mathijs Lamberigts (eds.), *Lay Bibles in Europe. 1450-1800* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 198), Leuven: Peeters, 2006.

François 2009a: Wim François, *The Condemnation of Vernacular Bible Reading by the Parisian Theologians (1523-31)*, in Wim François and A.A. den Hollander (eds.), *Infant Milk or Hardy Nourishment? The Bible for Lay People and Theologians in the Early Modern Period* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 221), Leuven: Peeters, 2009.

François 2009b: Wim François, *Die volkssprachliche Bibel in den Niederlanden des 16. Jahrhunderts. Zwischen Antwerpener Buchdruckern und Löwener Buchzensoren*, "Zeitschrift für Kirchengeschichte" 120/2 (2009).

Friedberg 1881: *Decretales Gregorii* 1881: *Decretales Gregorii IX Lib. V Tit. VII De Haereticis c. XII*, in *Corpus Iuris Canonici,* vol. 2: *Decretalium Collectiones*, ed. Emil Friedberg, Leipzig: Tauchnitz, 1881.

Gerson 1973: Jean Gerson, *De necessaria communione laicorum sub utraque specie*, ed. Palémon Glorieux (Œuvres complètes, 10: L'Œuvre polémique (492-530)), Paris: Desclée, 1973.

Giacone 1999: Franco Giacone, *Du vulgaire illustre à l'illustration de la Parole: la Bible de Brucioli (1532)*, in Bertram Eugene Schwarzbach (ed.), *La Bible imprimée dans l'Europe moderne*, Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1999.

Gosh 2002: Kantik Gosh, *The Wycliffite Heresy: Authority and the Interpretation of Texts* (Cambridge Studies in Medieval Literature, 45), Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Gow 2005: Andrew C. Gow, *Challenging the Protestant Paradigm. Bible Reading in Lay and Urban Contexts of the Later Middle Ages*, in Thomas J. Heffernan and Thomas Burman (eds.), *Scripture and Pluralism. Reading the Bible in the Religiously Plural Worlds of the Middle Ages and the Renaissance* (Studies in the History of Christian Traditions, 123) Leiden: Brill, 2005.

Gow 2009: Andrew C. Gow, *The Contested History of a Book: The German Bible of the Later Middle Ages and Reformation in Legend, Ideology, and Scholarship*, "Journal of Hebrew Scriptures" 9 (2009), pp. 2-37.

Gow 2012: Andrew C. Gow, *The Bible in Germanic*, in Marsden and Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2: *From 600 to 1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Hillard 1999: Denise Hillard, *Les éditions de la Bible en France au XVe siècle*, in Bertram Eugene Schwarzbach (ed.), *La Bible imprimée dans l'Europe moderne*, Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1999.

Hoogvliet 2013: Margriet Hoogvliet, *Encouraging Lay People to Read the Bible in the French Vernaculars: New Groups of Readers and Textual Communities*, "Church History and Religious Culture" 93 (2013).

Hudson 1985: Anne Hudson, *Lollards and their Books* (Literature series, 3), London and Ronceverte: Hambledon, 1985.

Hudson 1988: Anne Hudson, *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*, Oxford: Clarendon, 1988.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Jedin 1957: Hubert Jedin, *Geschichte des Konzils von Trient,* vol. 2: *Die erste Trienter Tagungsperiode 1545/47*, Freiburg: Herder, 1957.

Latré 2002: Guido Latré, *William Tyndale: Reformer of a Culture, Preserver of a Language, Translator for the Ploughboy*, in Paul Arblaster, Gergely Juhász, and Guido Latré (eds.), *Tyndale's Testament*, Turnhout: Brepols, 2002.

Laune 1895: Alfred Laune, *Lefèvre d'Étaples et la traduction française de la Bible*, "Revue de l'histoire des religions" 32 (1895).

Lentner 1964: Leopold Lentner, *Volkssprache und Sakralsprache: Geschichte einer Lebensfrage bis zum Ende des Konzils von Trient* (Wiener Beiträge zur Theologie, 5), Vienna: Herder, 1964.

Leonardi 2012: Lino Leonardi, *The Bible in Italian*, in Marsden şi Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2: *From 600 to 1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Mansi 23/1779: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, ed. Ioannes Dominicus Mansi *et al.*, vol. 23, Florence: Antonius Zatta, 1779; 2nd ed., Paris: Hubert Welter, 1903; anast repr., Graz: Akademische Druck- u. Verlaganstalt, 1961.

Mansi 25/1782: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, ed. Ioannes Dominicus Mansi *et al.*, vol. 25, Florence: Antonius Zatta, 1782; 2nd ed., Paris: Hubert Welter, 1903; anast repr., Graz: Akademische Druck- u. Verlaganstalt, 1961.

Marsden 2012: Richard Marsden, *The Bible in English*, in Marsden and Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2, Cambridge University Press, 2012.

Marsden şi Matter 2012: Richard Marsden and E. Ann Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2: *From 600 to 1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

McNally 1966: Robert E. McNally, *The Council of Trent and Vernacular Bibles*, "Theological Studies" 27 (1966).

Molnár 2004a: Antal Molnár, *Kašičev prijevod Biblije, isusovački red i Sveta Stolica (O propalon pokušaju izdanja jedne knjige)* [*The Bible-translation of Bartol Kašič, the Jesuits and the Holy See (In search of a failed publication)*], "Povijesni Prilozi/Historical Contributions" 26 (2004).

Molnár 2004b: Antal Molnár, *Le traduzioni cattoliche della Bibbia in lingua croata ed ungherese e l'inquisizione romana*, in Péter Sárközy şi Vanessa Martore (eds.), *L'eredità classica in Italia e in Ungheria dal rinascimento al neoclassicismo.* Atti del X convegno di studi promosso e organizzato dall'Accademia Ungherese delle Scienze in collaborazione con la Fondazione Giorgio Cini di Venezia. Budapest, 18–20 ottobre 2001*,* Budapest: Universitas, 2004.

Nelson 1999: Jonathan L. Nelson, *"Solo Saluador": Printing the 1543 New Testament of Francisco de Enzinas (Dryander)*, "Journal of Ecclesiastical History" 50 (1999).

Nobel 2011: Pierre Nobel, *La traduction biblique*, in Claudio Galderisi şi Vladimir Agrigoroaei (eds.), *Translations médiévales. Cinq siècles de traductions en français au Moyen Âge (XIe–XVe siècles): Étude et répertoire*, vol. 1, Turnhout: Brepols, 2011.

Poleg 2013: Eyal Poleg, *Wycliffite Bibles as Orthodoxy*, in Sabrina Corbellini (ed.), *Cultures of Religious Reading in the Late Middle Ages: Instructing the Soul, Feeding the Spirit and Awakening the Passion* (Utrecht Studies in Medieval Literacy, 25), Turnhout: Brepols, 2013.

Posthumus Meyjes 1999: Guillaume H.M. Posthumus Meyjes, *Jean Gerson, Apostle of Unity: His Church Politics and Ecclesiology*, trans. J.C. Grayson (Studies in the History of Christian Thought, 94), Leiden: Brill, 1999.

Prosperi 2010: Adriano Prosperi, *Biblia*, in Adriano Prosperi *et al.* (eds.), *Dizionario storico dell'Inquisizione*, vol. 1, Pisa: Edizioni della Normale, 2010.

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)

Reinhardt 1976: Klaus Reinhardt, *Die biblischen Autoren Spaniens bis zum Konzil von Trient* (Corpus scriptorum sacrorum Hispaniae; Subsidia, 7), Salamanca: Universidad Pontificia, 1976.

Sneddon 2012: Clive R. Sneddon, *The Bible in French*, in Marsden and Matter (eds.), *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2, Cambridge University Press, 2012.

Tallon 2000: Alain Tallon, *Le concile de Trente* (Cerf Histoire) Parijs: Cerf, 2000.

Tanner şi Alberigo 1990: *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 2: *Trent to Vaticanum II*, ed. Norman P. Tanner and Giuseppe Alberigo, London: Sheed & Ward and Washington: Georgetown University Press, 1990.

Watson 1995: Nicholas Watson, *Censorship and Cultural Change in Late Medieval England: Vernacular Theology, the Oxford Translation Debate, and Arundel's* Constitutions *of 1409*, "Speculum" 70 (1995).

Traducere din engleză de Sabina-Nicoleta Rotenştein

BDD-A19633 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:41 UTC)